

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ARAP EDEBİYATINDA SEYAHATNAME
VE
İBN FADLÂN'IN SEYAHATNAMESİ

TÜRKAN CANLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. SEDAT ŞENSOY

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Türkan Canlı
	Numarası	148106011002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Türkan Canlı
	Tezin Adı	Arap Edebiyatında Seyahatname ve İbn Fadlân'ın Seyahatnamesi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Arap Edebiyatında Seyahatname ve İbn Fadlan Seyahatnamesi başlıklı bu çalışma 04/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Sedat Şensoy	
2	Dr. Öğretim Üyesi	Yusuf Sami Samancı	
3	Doç. Dr.	Mücahit Küçüksarı	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Türkan CANLI		
	Numarası	148106011002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belagati		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Arap Edebiyatında Seyahatname ve İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

Türkan CANLI

ÖZET

Seyahatnameler tarih, coğrafya, sosyoloji ile ilgili bilgiler içermeleri sebebiyle XIX. yüzyıla kadar yan kaynak olarak görüldüğü için dil alanında üzerinde fazla çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada seyahatnamelerin gezi edebiyatının bir ürünü olduğuna, edebi bir tür olduğuna dikkat çekilerek, Arap edebiyatında ilk seyahatname özelliği gösteren eser olan İbn Fadlan'ın seyahatnamesi üzerinde duruldu. Giriş bölümünde seyahatnameler gezi edebiyatı eserleri olduğu için gezi edebiyatı hakkında bilgi verildikten sonra birinci bölümde Arap edebiyatında seyahatnameye, ikinci bölümde ise İbn Fadlan'ın seyahatnamesine değinilmiştir.

ABSTRACT

Since travelogues contain information about history, geography and sociology, there has not been much work in the field of language since they were seen as a side source until the XIX century. In this study, it is emphasized that travelogues are a product of travel literature, they are a literary genre, and the travelogue of Ibn Fadlan which is the first travel book in Arabic literature is emphasized. In the introductory section, after giving information about travel literature since travel books are travel literature works, travelogues in Arabic literature are mentioned in the first part and in the second part, the travelogue of Ibn Fadlan's is examined.

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	III
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ 1	
1. GEZİ EDEBİYATI VE ÖNEMİ	1
1.1. GEZİ EDEBİYATININ TANIMI, ÖZELLİKLERİ VE KAPSAMI	2
1.2. DOĞU'DA VE BATI'DA GEZİ EDEBİYATI'NIN GELİŞİM SERÜVENİ .	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
ARAP EDEBİYATINDA SEYAHATNAME	11
1. ARAP EDEBİYATINDA SEYAHATNAME VE ÖNEMİ	12
1.1. ARAP EDEBİYATI'NDA SEYAHATNAME VE RİHLE KAVRAMLARI..	13
1.2. TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE SEYAHATNAMESİNİN GELİŞİMİ	15
1.2.1. ORTA DÖNEM ('AŞRU'L-VESÎT) SEYAHATNAMELERİ	17
1.2.1.1. İbn Cubeyr ve Rihletu İbn Cubeyr / Rihletu'l Kinânî	18
1.2.1.2. İbn Battûta ve Tuḥfetu'n-Nuzzâr fî Ğarâibi'l-Emşâr ve 'Acâibi'l-Esfâr	25
1.2.1.3. Ebû Muhammed el-'Abderî	32
1.2.2. MODERN DÖNEM (AŞRU'L-HADÎS) SEYAHATNAMELERİ.....	34
1.2.2.1.Rifâ'a Râfi' et-Ṭaḥṭâvî ve Kitâbu'l-İbrîz	35
1.2.2.2. Ahmed Fâris eş-Şidyâk ve el-Vâsıta ilâ Ahvâli Malta.....	38
İKİNCİ BÖLÜM	42
İBN FAḌLÂN VE SEYAHATNAMESİ	42
İbn Faḏlân ve Hayatı	43
1.2.1 İbn Faḏlân'ın Seyahatnamesinin Arap Edebiyatında Yeri ve Önemi.....	44
1.2.2. Eserin Muhtevası.....	48
1.2.3. Eserin Dili ve Üslubu	51
SONUÇ.....	57
Kaynaklar	59

ÖNSÖZ

Seyahatnameler, seyahatlerin yazıya aktarılmasıyla oluşan eserlerdir. Çok eski çağlara kadar uzanan bu yazı türü çeşitli bilim dalları tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Fakat bu bilimler arasında genellikle coğrafya, tarih, antropoloji, sosyoloji ön plana çıkmıştır. Bu sebeple bazen seyahatnameler coğrafya kitabı olarak dahi görülmüştür. Fakat zamanla bilimlerin birbirinden ayrılıp müstakil hale gelmesi seyahatnamenin de IX. ve XX. yüzyıllarda edebi tür olarak kimlik kazanmasını sağlamıştır. Henüz üzerinde yeni yeni çalışmalar yapılan seyahatnamelerle ilgili birçok alanda çalışma yapılmış fakat Arap dili ve edebiyatı alanında çok fazla çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada bu seyahatnamelerden ilki olarak kabul edilebilir nitelikte olup daha önce farklı bilim dallarında araştırma konusu yapılmış olan İbn Fađlân'ın seyahatnamesi Arap dili ve belagatı açısından incelenecektir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun kapsamı ve sınırlarının daha iyi anlaşılması, incelenen eserin ait olduğu edebi tür içinde bir kıyaslama yapılarak daha kolay değerlendirilebilmesi için giriş bölümünde gezi edebiyatının önemi, tanımı ve sınırları hakkında bilgi verilecektir.

Birinci bölümde eserin edebi tür olarak ait olduğu dildeki tarihi gelişimi hakkında bilgi verilecektir. Bu tarihi süreç içerisinde seyahatname alanında ön plana çıkmış bazı eserler ve müelliflerine değinilecektir. İkinci bölümde Arap edebiyatında ilk seyahatname özelliği gösteren eser olan İbn Fađlân'ın seyahatnamesi ele alınacaktır.

Tez çalışmamın her safhasında bana rehberlik eden ve yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. Sedat ŞENSOY'a, bu çalışmamda bana destek olan aileme ve tüm dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Türkan CANLI
KONYA – 2019

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ـَ	: A, E, a, e	س	: S, s
ـُ	: U, u	ش	: Ş, ş
ـِ	: I, İ, ı, i	ص	: S, ş
ـَـ	: Â, Ê, â, ê	ض	: D, d
ـُـ	: Û, û	ط	: T, t
ـِـ	: Î, î	ظ	: Z, z
ء	: ’	ع	: ‘
ب	: B, b	غ	: Ğ, ğ
ت	: T, t	ف	: F, f
ث	: S, s	ق	: K, k
ج	: C, c	ك	: K, k
ح	: H, h	ل	: L, l
خ	: H, h	م	: M, m
د	: D, d	ن	: N, n
ذ	: Z, z	و	: V, v
ر	: R, r	ه	: H, h
ز	: Z, z	ي	: Y, y

Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi şahıs isimleri, eser adları ve künyeler için; gerekli durumlarda da kimi kelimelerin telaffuzlarını göstermek için kullanılmıştır. Türkçe’de sık kullanılan özel isimler ve kelimelere transkripsiyon uygulanmamıştır. Bu isimler “Muhammed, Ali... vb.” şeklinde Türkçe’de kullanıldığı gibi yazılmıştır.

KISALTMALAR

b. : ibn

bs. : baskı

c. : cilt (dergiler)

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h. : hicrî

Hz. : Hazreti

m. : mîlâdî

S. : sayı

s. : sayfa

thk. : tahkik eden

trc. : tercüme eden

ty. : tarihi bilinmiyor, tarihsiz

GİRİŞ

1. GEZİ EDEBİYATI VE ÖNEMİ

İnsan tabiatı, keşfetmeye yeni şeyler öğrenmeye yatkındır. Bu onun fitratındaki merak duygusunun bir sonucudur. Bu da seyahat etmeyi gezmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Tabiki gezmek, seyahat etmek ihtiyacı sadece bununla açıklanamaz. Bazen hac ibadetleri, hadis toplamak, eğitim için, siyasi sebeplerle isteyerek seyahat edilirken bazen de savaşlar, insanların temel ihtiyaçları gibi sebeplerle zorunlu olarak göçler yapılmıştır.¹ Fakat her ne şekilde olursa olsun yeryüzünde sürekli göçler ve seyahatler olmuştur. Hiçbir millet sürekli aynı coğrafyada konumlanmamıştır.

Seyahat etmenin fizyolojik, psikolojik ve kültürel anlamda pek çok faydası vardır. Gezmek yeni deneyimler edinmeyi, yeni yerler keşfetmeyi, farklı kültürlerle tanışmayı sağlar ve insanın ufkunu açan bir eylemdir. Gezen kişi aslında farklı bir okuma yapmaktadır çünkü bize kitaplarda sunulan bilgiler hayatın içinden elde edilir. Dolayısıyla öğrenmenin en etkili yollarından bir tanesi de gezmektir.

İster belirli bir amaç ile fayda güdülerek yapılmış isterse zorunluluk sebebiyle yapılmış olsun tarihi süreç içerisinde meydana gelen bütün bu seyahat ve geziler ile birlikte gezginler gördüklerini yaşadıklarını çeşitli sebeplerle zamanla yazıya aktarmaya başladılar.² Böylece gezi yazıları oluşmuş oldu.

Günce, mektup, seyahatname gibi farklı şekillerde ortaya koyulmuş olan, gezi edebiyatını besleyen her bir eser dil, tarih, coğrafya, sosyoloji gibi birçok alanla ilgili bilgilerden istifade edilmesini sağlayan kaynaklar oldukları için önemlidir.³

¹ Fuâd Kındil, *Edebu'r-Rihle fi't-Turâsi'l-'Arabî*, Mektebetu'd-Dâri'l-'Arabiyye lil-Kitâb, Kahire, 2002, s. 19-21; Ahmet Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin", *Doğu Araştırmaları Doğu Dil Edebiyat Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2016, S. XVI, s. 40-42.

² Kındil, *Edebu'r-Rihle fi't-Turâsi'l-'Arabî*, s. 25-26; Menderes Coşkun, "Seyahatname", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 13; Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin", s. 42.

³ Baki Asiltürk, "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, IV, İstanbul, 2009, S. 1-I (B), s. 912; Hakan Soydaş, "Gautier'in İstanbul ve Haşim'in Frankfurt Seyahatnamesi Adlı Eserleri Üzerine Bir Edebî Tür İncelemesi: Gezi Yazısı", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2016, S. V/II, s. 708.

1.1. GEZİ EDEBİYATININ TANIMI, ÖZELLİKLERİ VE KAPSAMI

Zamanla ortaya çıkan çeşitli gezi yazıları farklı muhteva ve şekle sahip oldukları için tasvirî coğrafya, coğrafya edebiyatı, seyahat edebiyatı, mehcer edebiyatı gibi çeşitli başlıklar altında değerlendirilmeye başlanmıştır. Bunun sebebi gezi yazılarının coğrafya, tarih, sosyoloji gibi birçok alana kaynak olması bakımından öneminin fark edilmesi ve gezi yazıları üzerinde çalışmaların yapılmaya başlanmasıdır.⁴

Gezi yazılarından edebiyat alanında da yararlanılmış ve yapılan çalışmalarla birlikte ilgili eserler gezi edebiyatı başlığı altında toplanmıştır. Gezmek eyleminin eş anlamlısı seyahat olduğu için seyahat edebiyatı kullanımı da mevcuttur.⁵ Fakat daha çok bu tür bir kullanım, Arap edebiyatında görülmektedir.⁶ Gezi edebiyatının farklı tanımları yapılmıştır:

*“Danielle Magetti'nin ifadesiyle gezi edebiyatı, gezi olgusu ile ilişki hâlinde olan yazıların tümüne verilen addır.”*⁷

Todorov'un tanımladığı gibi *“bir tarafı bilime öteki tarafıysa özyaşamöyküsüne dayanan gezi edebiyatı bu ikilinin birbirini etkilemesiyle ayakta durmaktadır.”*⁸

Seyahat edebiyatı olarak ifade edenler şu şekilde tanım yapmışlardır:

*“Yazarın, çeşitli ülkelerde yapmış olduğu seyahatlerle ilgili izlenimleridir. Yazar, zaman zaman geçmiş olduğu yerlerdeki halkın adetlerinden geleneklerinden ve ahlaki değerlerinden; zaman zaman da görmüş olduğu doğa manzaralarının inceliklerinden bahseder.”*⁹ Bu tanıma bakıldığında

⁴ Hüseyin Yazıcı, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul, 2006, S. IX, s. 100-101; Asiltürk, “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, s. 912.

⁵ Musab Baran, *Abdulğani en-Nablusi ve Gezi Edebiyatı Bağlamında el-Hadratu'l-Unsiyye Fi'r-Rihleti'l-Kudsiyye Adli Eseri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2017, s. 8; Nurullah Çetin, “Türk Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, *Kibatek Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 26-29 Mart 2006, Nevşehir, s. 17-18.

⁶ Yazıcı, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, s. 100.

⁷ Soydaş, “Gautier'in İstanbul ve Haşim'in Frankfurt Seyahatnamesi Adlı Eserleri Üzerine Bir Edebî Tür İncelemesi: Gezi Yazısı”, s. 708 (D. Magetti, *Voyage, Le Dictionnaire Du Litteraire*, Presses Universitaires de France, Paris, 2002, s. 624-626'dan naklen).

⁸ Arzu Etensel İldem, “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, *Littera Edebiyat Yazıları*, Aralık 2007, c. 21, s. 4 (Tzvetan Todorov, *Les Morales de l'histoire*, Grasset, Paris, 1991, s. 133'ten naklen).

⁹ Yazıcı, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, *Şarkiyat Mecmuası*, s. 100 (Nâsır Abdurrezak el-Muvafî, *er-Rihle fi'l-Edebi'l-Arabî*, Kahire, 1999, s. 38-47'den naklen).

seyahat edebiyatının seyyahın öznel ifadeleriyle ortaya koyulmuş eserler olduğu anlaşılmaktadır.

*"Seyahat edebiyatı; gezginlerin, dünyanın herhangi bir yerine yapmış oldukları seyahatlerinin izlenimleridir. Gezginler, bu gezi ile ilgili olarak tasvirler yapar, tanık oldukları yerlere ait gözlem ve izlenimlerini güzel bir üslup içerisinde, dikkatle anlatırlar. Yalnız, burada iki temel unsur var: Biri, seyahatlerden bahsedecek kişinin, gezgin olması ve seyahatlerden mutlaka zevk alması; diğeri ise, üslubunun seyahat ruhunu yansıtmasıdır..."*¹⁰ Bu tanım yukarıdaki tanımdan farklı olarak üslubun da önemli olduğunu belirtmektedir.

Yapılan bu tanımlar gezi edebiyatı hakkında bir miktar fikir verecek mahiyettedir. Gezi edebiyatı ve gezi yazılarının özelliklerini tam anlamıyla belirtmediği için gezi yazılarının sınırlarını bu iki tanıma göre belirlemek güçtür.

Farklı zamanlarda farklı amaçlarla ortaya konulan eserler, gezi yazısının bir tür olarak sınıflandırılmasını ve tanımlanmasını güçleştirmektedir. Gezi yazıları hac yolculukları, keşif kayıtları, coğrafi, tarihî ve bilimsel amaçla yapılmış çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Bununla birlikte yazarların özgün tarzları ve üslupları da eklenince tam anlamıyla tanım yapılması, bu yazıların özelliklerinin belirlenerek diğer yazılardan ayırt edilmesi daha da zor bir hal almaktadır.¹¹

Gezi edebiyatı tek bir biçime sığdırılamayacak kadar çeşitliliğe sahip bir edebiyat türüdür. Gezginin tuttuğu günlükler, gezi notları, hatıratlar, kronikler; kaleme aldığı mektuplar ve sair yazılı metinler gezi edebiyatının kendine özgü türleridir.¹²

Her gezi yazısı da gezi edebiyatının bir unsuru olarak kabul edilemez. Şekil ve içeriğiyle gezi edebiyatı eserlerini hatırlatan fakat tasviri coğrafya, coğrafya edebiyatı olarak değerlendirilen gezi yazıları da mevcuttur. Bu yazılar birbirlerine o kadar çok benzerler ki bunları keskin çizgilerle ayırmak zordur.¹³ Bu sebeple Şevki Dayf bazı coğrafya alanında yazılmış yazıların gezi yazısı gibi görülerek gezi

¹⁰ Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s.100 (Nâsır Abdurrezak el-Muvafî, er-Rihle fi'l-Edebi'l-Arabî, s. 38-47'den naklen).

¹¹ Soydaş, "Gautier'in İstanbul ve Haşim'in Frankfurt Seyahatnamesi", s. 708.

¹² Soydaş, "Gautier'in İstanbul ve Haşim'in Frankfurt Seyahatnamesi", s. 708.

¹³ Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s. 101.

edebiyatının bir parçası olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴ Yine Hollandalı müsteşrik J.K. Kramers'in, tasviri coğrafya, coğrafya edebiyatı şeklindeki bütün eserlerin benzer bilgiler verdiğini söylemesi bu yazıları birbirinden ayırmanın güç olduğunu anlamamızı sağlar.¹⁵

Bu sebeplerle gezi edebiyatının ve gezi yazılarının sınırlarını belirlemek ve üzerinde çalışma yapmak zor hale gelmektedir. Dolayısıyla geziler sonucu ortaya çıkan yazıların gezi edebiyatı olarak değerlendirilmesi ve edebiyat alanında böyle bir türün kategorize edilerek, ortaya çıkan eserlerin üzerinde araştırma yapılması, zaman almıştır.

Gezi edebiyatının sınırlarını belirlemenin güçlüğü sebebiyle bu alanda çalışma yapanlar gezi edebiyatının belirgin, onu diğer yazın türlerinden ayıracak bazı özelliklerini tespit etmişlerdir.

Gezi edebiyatının bir ürünü olan gezi yazılarında yazar, kendisi hakkında da bilgiler verir; gittiği ve gördüğü yerlerle ilgili uzun uzun değerlendirmelerde bulunur. Oysa diğer yazı türlerinde yazar kendinden bahsetmez ya da kendi alanı dışına çıkmaz.¹⁶ Yine tasviri coğrafya ve coğrafya edebiyatı bilimsel unsurlara da yer verirken gezi edebiyatında, diğer adıyla seyahat edebiyatında, bilimsel unsurlar önemsenmemiş yapılan seyahat ve yazarın anlatmak istediği konular önemsenerek esere konu edilmiştir.¹⁷ Gezi yazıları, coğrafyanın merkeze alınarak yazılması sebebiyle anı ve günlüklerden ayrılır.¹⁸ Seyahatnameler keşif amacı güdülen yapılan seyahatlerin sonucunda oluşan yazı türlerini kapsar ve gerçeklik payı vardır tamamen hayal ürünü değildir.¹⁹ Bununla birlikte gezgin, yola çıktığı andan itibaren gerçekleri duyularının süzgecinden geçirerek üzerine biraz da kurgu ekleyerek gördüklerini anlatır.²⁰ Eserler genelde mensur olsa da manzum şekilde yazılanlar da olmuştur. Gezginlerden bazıları gidip gördükleri yerleri olduğu gibi aktarırlarken

¹⁴ Şevki Dayf, *er-Rehalât*, 4. bs., Dâru'l-Ma'ârif, s. 12; Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s. 101.

¹⁵ Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s. 101 (Nâsır Abdurrezak el-Muvafî, *er-Rihle fi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 35'ten naklen).

¹⁶ Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s. 100.

¹⁷ Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s. 100-101.

¹⁸ Asiltürk, "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", 912.

¹⁹ Soydaş, "Gautier'in İstanbul ve Haşim'in Frankfurt Seyahatnamesi", s. 708-709.

²⁰ Tuğrul İnal, "Açılış Konuşması", *Kıbatek Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 26-29 Mart 2006, Nevşehir, s. 11.

bazıları röportaj, günlük, mektup yazılarının tekniklerini kullanmışlardır.²¹ Bütün bu sayılanlara ilave olarak nitelikli bir gezi edebiyatında bulunması gereken özellikleri, Nihat Çetin, Kıbatek gezi edebiyatının temel dinamiklerini şu şekilde sıralamıştır:

- **Amaç ve Plan:** Gezi yazarı kendine belli bir amaç belirler. Nerelere gidecek ve oraya niçin gidecek? Kendisi için orası nasıl bir önem arz ediyor? Gezisini nasıl bir plan ve program dâhilinde yürütecek? Yapmak istediği geziden beklentileri nelerdir? Gezi öncesi hem zihinsel, bilgisel hem de fiziksel bir hazırlık, hem gezinin hem de gezi notlarının başarısında büyük bir öneme sahiptir.
- **Bilgi ve Bilinç Donanımı:** Gezginin hem genel anlamda belli seviyede bir kültür ve bilgi donanımına sahip olması, hem de gezilecek yerlerle ilgili önbilgiye sahip olması temel bir zorunluluktur. Dünya coğrafyası, tarihi, dinleri kültürleri hakkında genel bir bilgi birikimi, etnoloji, folklor, antropoloji gibi alanlardaki bilgiler, gezilen yerlerde meskûn halkların diline vakıf olmak, onlarla rahat bir iletişim sağlayabilecek bir donanıma sahip olmak, yine gezi edebiyatının başarısında temel etmenler arasındadır. Zengin bir bilgi ve bilinç donanımına sahip olan gezgin, kendi kültürüyle tarihiyle, coğrafyasıyla, toplumu ve devletiyle gezi alanı arasında karşılaştırma imkânına sahip olabilecektir. Bilgi, büyük oranda mukayeseden doğar. Farklılıkları ve benzerlikleri mukayese edebilen kişi, bilgi üretme gücüne sahiptir. Dolayısıyla gezi edebiyatı, kendi alanı ve şartları içinde bir tür bilgi üretme faaliyetidir. Bu da vurguladığımız gibi mukayese yapabilecek gezginlerin ürünü olabilecektir.
- **Dikkatli bir gözlem:** Üçüncü aşamada gezgin dikkatli bir gözlem gücüne sahip olması gerekiyor. Ayrıntıları fark edebilme kabiliyeti, farklılıkları tespit edebilme duyarlılığı, uyanık bir zekâ gibi biyolojik, fizyolojik ve zihinsel donanım, bu faaliyet alanı için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Gezgin keskin bir gözlem gücüyle özgün yanların keşfine çıkan adamdır. Özgün yapılar, özellikler, yaşantılar, düşünceler tespiti her zaman ilgi çekici olmuştur. Okuyucu ya da izleyici, dikkatini hiç bilmediği, yeni

²¹ Çetin, “Türk Gezi Edebiyatına Genel Bir Bakış”, s. 18.

karşılaştığı, ilk defa temas ettiği yeniliklerin, özgünlüklerin, farklılıkların iç zenginliklerinde yoğunlaştırır. Bu açıdan gezgin, eserinde eskilerin deyimleriyle efradını cami ağıyarını mani bir tanıtım içinde olmalıdır.

- **Aktarma ve Sunma Biçim ve Yöntemleri:** Dördüncü aşamada da gezginin elde ettiği bilgi ve bulguların okuyucu ya da izleyiciye sunma biçim ve yöntemi, yine büyük bir önem arz etmektedir. Üslûp, genel anlamda kişinin duygu, düşünce, bilgi ve tavırlarını kendine göre sunma biçimidir. Gezi edebiyatında da özgün sunuş biçimleri, ilgi çekici, cezbedici bir söylem biçimi oldukça etkilidir. Bu da gezginin büyük oranda edebiyat donanımına sahip olmasını gerektirir. İyi bir edebiyat kültürü ve zevki olan gezgin, çalışmasını sunmada değişik anlatım ve aktarma yöntemleri bulacaktır.²²

Bütün bu özellikler göz önünde bulundurularak eserlerin incelenmesi, gezi edebiyatı ürünlerinin diğer yazı türlerinden daha rahat ayrılması hususunda kolaylık sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

1.2. DOĞU'DA VE BATI'DA GEZİ EDEBİYATI'NIN GELİŞİM SERÜVENİ

Doğu'da ve Batı'da gezi edebiyatı alanında ortaya koyulan eserlerin ve bunların incelenmesinin seyri farklı olmuştur.²³

Batı'nın bu alanda ortaya koyduğu ilk örnekler Eski Yunan Antik Çağ dönemlerine kadar uzanır.²⁴ Bunu Haçlı seferleri sebebiyle doğuya yapılan hareketlerle yazılan eserler takip etmiştir. O dönemde Batılı tarihçiler Haçlı seferlerinde elde ettikleri zaferleri aktarmak için olan biteni kayda geçirmişlerdir.²⁵ Fakat bu eserler tarih kaynağından çok gezi edebiyatına öncülük edecek eserlerdir. Çünkü bu eserleri yazan kişi objektif değildir, kendi görüş ve izlenimlerine de yer vermiştir. Nitekim Villehardouin'in *La Conquête de Constantinople* (Konstantiniye'nin Fethi) adlı eserine bakıldığında bu net bir şekilde görülür, "*Bilin ki Konstantiniye'yi daha önce görmemiş olanlar uzun uzun kenti seyrettiler, çünkü*

²² Çetin, "Türk Gezi Edebiyatına Genel Bir Bakış", s. 18-19.

²³ Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2008, S. XXXVII, s. 149.

²⁴ Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", s. 149.

²⁵ İldem, "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri", s. 2.

*tüm dünyada bu denli zengin bir kent olabileceğine inanamıyorlardı. Kenti yüksek surlar ve görkemli kuleler çepeçevre sarmıştı, içinde o kadar çok zengin saraylar ve ulu kiliseler bulunuyordu ki insan ancak kendi gözleriyle görürse inanıyordu. Konstantiniye büyüklüğü ve genişliğiyle tüm kentlere hükmediyordu.”*²⁶

Batı’da ilk seyahatname özelliği gösteren eser ise Marco Polo’nun doğu ülkelerine yaptığı geziyi anlattığı seyahatnamesidir.²⁷ Bundan sonraki süre zarfında yine bu alanda önemli eserler ortaya konulmuştur fakat bu genellikle seyahatname adı altında yapılmıştır. İtalyan serüvenci Casanova ile Giuseppe Baretti (1719–89), Gerard Nerval (Doğuya Yolculuk), Joseph De Tournefort (Seyahatname), Edmonda Amicis (İstanbul), Josephus (İstanbul Seyahatnamesi), Solomon Schweigher (Sultanlar Kentine Yolculuk), Kristof Colomb’un (Seyir Defterleri ve Keşif Yolculukları Günlüğü) ortaya koyduğu eserler Eski Yunan Antik Çağ’dan XVIII. yüzyıla kadar ortaya koyulmuş önemli eserlerdir. Batı’da gezi edebiyatı asıl XVIII. yüzyılda önem kazanmıştır, bunda o dönemde ortaya çıkan romantik akım etkili olmuştur.²⁸ Yine aynı yüzyılda Antoine Galland’ın *Bin bir Gece Masalları*’nı Fransızca’ya çevirmesi Doğu’ya duyulan ilgiyi körüklemiş, bunun bir sonucu olarak yapılan seyahatler artmıştır. Bundan sonraki süreçte XIX. yüzyılda yazılan seyahatname sayısı artmıştır.²⁹

Birinci Dünya savaşından sonra yolculuk yapmanın bir ayrıcalık olmaktan çıkmasıyla birlikte yavaş yavaş yerini günümüzde kılavuz kitaplara bırakmıştır.³⁰

Batı, Doğu’ya yaptığı seyahatleri değişik başlıklar altında yazıya aktarmıştır. Fakat farklı isimlerle ortaya konulan bu eserlerin hepsi gezi edebiyatı özelliği göstermektedirler. Genellikle seyahatname “relation de voyage” olarak adlandırılan bu eserler yolculuk “voyage”, gezintiler “promenades”, gezi notları “notes de voyage”, mektuplar/mektuplaşmalar “Letters, correspondance”, günce “journal”,

²⁶ İldem, “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, s. 2 (Geoffroy de Villehardouin, *La Conquête de Constantinople*, Flammarion, Paris, 1969, sayfa 127’den naklen).

²⁷ Maden, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, s. 149.

²⁸ Maden, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, s. 149, (<http://www.ozgurpencere.com/seyahatnameden> naklen)

²⁹ İldem, “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, s. 4.

³⁰ İldem, “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, s. 5.

anı/anılar “souvenirs” şeklinde isimlendirilerek de kaleme alınmıştır.³¹Bu sebeple gezi edebiyatı denilince akla sadece seyahatnameler gelmemelidir.

Doğu’ya bakıldığında ise Türkler’in, Osmanlı döneminde gerçekleştirdiği ilk seyahatler belirli bir amaç için gerçekleştirilmediğinden bu seyahatlerin gezi edebiyatı özelliklerini gösterir mahiyette yazıya aktarılması ihtiyacı da söz konusu olmamıştır. Gidilen yerlerin gezi edebiyatı özelliği gösterecek şekilde yazıya aktarılması daha çok XIX. yüzyılda ortaya çıkan bir durumdur. Ortaya koyulan ilk gezi yazıları hasbihal, sergüzeştname, gazavatname, fetihname, menzilname, tarih, tezkire esaretname, sefaretname ve takrir adı altında yazılmıştır.³²

İlk seyahatname niteliği taşıyabilecek eserlerini ise Farsça olarak ortaya koymuşlardır. Gıyasuddin Nakkaş’ın Çin’e giderken gördüklerini kayıt altına aldığı *Acâibu’l-Letâif* adlı eseri ve Tüccar olan Ali Ekber Hıtâî’nin *Hıtâînâme*’si Farsça yazılan ilk seyahatname türünde eserlere örnektir.³³ Farsça olarak yazılan bu eserler XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılmış olup tam olarak gezi edebiyatı ürünü olan seyahatnamelerin özelliğini göstermemektedirler. Bunlar arasında gezi yazısı olarak nitelendirilebilecek en önemli eserler şunlardır; Piri Reis’in *Kitab-ı Bahriye*’si, Seydi Ali Reis’in *Mir’âtü’l-Memâlik*’i, Babür Şah’ın *Vekâyi*’sini sayabiliriz. XVII. yüzyılda ise Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinin yazılmasıyla, Türk Edebiyatı’nda en nitelikli seyahatname eseri ortaya çıkmış oldu. Bu eser sadece Türk edebiyatı için önemli olmakla kalmayıp aynı zamanda XVII. yüzyıl için çok zengin bir tarih, coğrafya, etnografya kaynağı haline gelmiştir. Yine XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi’nin *Cihannümâ*’sı daha çok coğrafi bilgiler içerse de önemli bir gezi yazısı olarak karşımıza çıkmaktadır. XVII. ile XVIII. yüzyıllar arasında hac sebebiyle yapılan yolculuklar gezi yazılarının sayısını arttırmıştır. XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde seyahat eserleri azalmıştır. XIX. yüzyılda seyahatin önemli bir faaliyet olduğu anlaşılacak gerçek anlamda seyahat yazısı olan eserler bu dönemde yazılmıştır.³⁴

³¹ İldem, “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, s. 5-7.

³² Menderes Coşkun, “Seyahatname”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 13.

³³ Asiltürk, “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, s. 914.

³⁴ Asiltürk, “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, s. 915-922; Coşkun, “Seyahatname”, s. 13-15.

Arap edebiyatı ise bu konuda daha çok Batı'nın etkisinde kalmıştır. Bu durum İbn Battûta seyahatnamesinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başka dillere çevirisinin yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Önce sadece “Seyahat” kullanılırken daha sonra “Seyahat Edebiyatı” kullanılmaya başlanmıştır.³⁵ XIX. yüzyıl öncesine bakıldığında ise ilim tahsili, fetihler, İslam dinini yayma çabasıyla seyahatler yapılmış farklı beldelere elçiler gönderilmiştir ama tam anlamıyla gezi edebiyatına konu edilebilecek eserler XIX. yüzyıl sonrasında ortaya çıkmıştır denilebilir. Bu ürünlerin ortaya çıkmasıyla gezi edebiyatı alanında çalışmaların yapılmaya başladığı zaman aralığı ise XIX. ve XX. yüzyıllarda olmuştur.³⁶

Günümüzde seyahat etmenin kolay hale gelerek bir ayrıcalık olmaktan çıkmasıyla gezi alanında ortaya konulan eserler azalmış bunun yerine farklı coğrafyalar belgesellere konu edinilmeye başlanmış veya turistik amaçlarla kılavuz kitap haline gelmişlerdir.³⁷

Bütün bu verilerden yola çıkılarak, gezi edebiyatının hem Doğu hem de Batı için henüz yeni bir disiplin olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Her ne kadar XIX. yüzyıl öncesinde seyahatname türünde Batı'da Marco Polo, Doğu'da İbn Battûta, Evliya Çelebi gibi gezginler yetkin ürünler ortaya koymuş olsalar da gezi edebiyatı yazılarının coğrafya, tarih gibi diğer bilim dallarından ayrı bir alan haline gelerek araştırma konusu yapılması ve seyahate çıkan gezginlerin de yazılarını bu doğrultuda yazmaları XIX. yüzyılı bulmuştur.³⁸

Gezi edebiyatının özellikleri, tanımları, sınırları, tarihi süreç içerisindeki geçirdiği serüvenlere bakıldığında gezi edebiyatının, edebiyat için önemi ve bu alanda yapılan çalışmaların artırılması için bazı hususların önemi ortaya çıkmaktadır. Gezi yazıları birçok bilim dalına ışık tutan birçok bilim dalıyla iç içe olan tarihi belgelerdir. Bu tarihi bilgilerin doğru anlaşılması ve atasözleri, deyimler, içerisinde geçen yer yer süslü, sanatlı, mecazlı yazıların iyi tercüme edilmesi için dile ihtiyaç vardır. Bunun için de farklı dillerde yazılan her gezi yazısı kendi dili ve

³⁵ Yazıcı, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, s. 100 (Nâsır Abdurrezak el-Mevafî, *er-Rihle fi'l-edebe'l-arabi*, s. 38-47; Abdülhâdî et-Tâzî, *er-Rahâlât ilâ Şibhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Riyad 1424, s. 11'den naklen)

³⁶ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 9-11.

³⁷ Çetin, “Türk Gezi Edebiyatına Genel Bir Bakış”, s. 18.

³⁸ Gemi, “Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle”, s. 41 (Muhammed Radî Rahman Kasımî, “er-Rihle ve Âdabuha fi'l-Luga Arabiyye” *Mecelle Dari'l-Ulûm*, Deoband-Hindistan-2013., S. 6-7, s. 59'dan naklen)

edebiyatı açısından değerlendirilerek açıklanmalıdır. Bu noktada dil bilimi ve edebiyat alanında uzman kişilerin eserler üzerinde çalışmalar yapmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Edebiyatı, edebi eserler dışında besleyen tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji gibi pek çok alan vardır. Bunun gibi seyahatnamelerin ve gezi yazılarının da pek çok alana yardımcı kaynak olarak görülmelerinin yanında edebiyata da katkı sağlayan, edebiyat tarihine yardımcı olan kaynaklar olduğu unutulmamalıdır.³⁹ Bu sebeple seyahatnamelerin ve diğer gezi yazılarının, gezi edebiyatı başlığı altında incelenmesi önemlidir.

---

³⁹ Asiltürk, “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, s. 912.

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAP EDEBİYATINDA SEYAHATNAME

1. ARAP EDEBİYATINDA SEYAHATNAME VE ÖNEMİ

Arap Müslümanlar, Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren denizde ve karada seyahatlere çok önem verdiler.⁴⁰

Arap Müslümanlar birçok sebeple seyahatname yapmıştır. Bu sebepleri Muhammed İbn Su‘ud el-Ĥamed *Mevsû‘atu’r-ReĤalât* isimli eserinde Őu Şekilde sıralamaktadır:

Dini hedefler: Hac, umre ve kutsal toprakları ziyaret etmek için, hadis toplamak için yapılmıştır.

Ekonomik hedefler: Ticaret ve yeni ticari kaynaklar, yollar bulmak için yapılmıştır.

İlmi hedefler: Seyyahlar ũlkelerinde gelişmemiş bilimleri öğrenmek için bilimsel sempozyum ve konferanslara katılmışlardır.

Turistik ve Kültürel Hedefler: Seyyahların çoğunluğu diğer kültürleri tecrübe etmek için yolculuk yapıyorlar ya da meşhur müzeleri, kütüphaneleri ziyaret etmek için seyahat ediyorlar.

Eğlendirme Hedefi: Tabiattaki meşhur yerleri öğrenmek ve yeni sporlar yapmak içindir.

Sağlık Hedefi: Hastalıkları tedavi ettirmek ve veba gibi salgın hastalıklardan korunmak için seyahat yapılmıştır.

Siyasi Hedefler: Siyasi heyetlerle siyasi anlaşmalar yapmak için yapılmıştır.⁴¹

Bu sebepler arasında en fazla etkili olanlar ibadet, siyaset, ilim ve ticaret için yapılan yolculuklardır. Arapların büyük bir kısmının geçim kaynağı ticarettir. Arap Müslümanların Afrika, Avrupa, Çin ve Hindistan ũlkelerine yolculuk yapmalarında ticaret etkili olmuştur.⁴²

Arap edebiyatı ve bilimlerinde seyahatnamenin özel bir yeri vardır. Çünkü seyahatnamelerin neredeyse bütün bilimlerle ilişkisi vardır.

⁴⁰ Süleymân et-Tâcir, ‘*Acâibu’ d-Dünyâ ve Kıyâsu’ l-Buldân*, thk. Seyf ŞâĤin el-MerîĤî, Merkez Zâyidlit-Türâşve’ t-TârîĤ, ty., s. 7.

⁴¹ Muhammed İbn Su‘ud el-Ĥamed, *Mevsû‘atu’r-ReĤalât, el-‘Arabiyye ve’ l-Mu‘arrabe el-MaĤtûĤa ve’ l-MaĤbû‘a ‘Mu‘cem Bibliyûcrâfi’*, Dâru’ l-Kutub ve’ l-Veşâik el-Ĥavmiyye, 1. bs., 2007, s. 11-13.

⁴² Süleymân et-Tâcir, ‘*Acâibu’ d-Dünyâ ve Kıyâsu’ l-Buldân*, s. 7.

İbn Cubeyr, İbn Battûta, Süleymân et-Tâcir, Ebû Muhammed el-‘Abderî, Rifâ‘a Râfi’ et-Tahtâvî, Ahmed Fâris eş-Şidyâk ve İbn Fađlân gibi birçok seyyahın tarih, coğrafya gibi bilimsel bilgileri seyahatnamelerinde güzel bir edebi üslupla yazması, seyahatnamelerin bilimsel ve edebi üslubu bir arada barındırdığını göstermektedir.⁴³ Bu sebeple seyahatnamelere, düz bilgi veren metinler olarak bakmak yanlıştır. Arap edebiyatına da katkısı olduğu için seyahatnameleri bu başlık altında da incelemek gerekmektedir.

“*Seyahatnamelerin edebi değeri, edebiyat dünyasına kendisiyle yükseldiği üslupları içeren konuları arz etmesiyle ortaya çıkar.*”⁴⁴ Seyahatnamelerle birlikte farklı üslup ve anlatım tarzları da Arap edebiyatına girmiştir. Seyyahlar gidip gördükleri yerleri edebi bir dille öykü ile gerçek arasında bir anlatım kullanarak bize aktarmışlardır. Bu da Arap edebiyatına yeni bir tür ve farklı üsluplar kazandırmıştır.

1.1. ARAP EDEBİYATI’NDA SEYAHATNAME VE RİHLE KAVRAMLARI

Yapılan seyahatler sonucunda yazılan eserlere birçok farklı isim verilmiş olsa da bu çalışmada incelenmekte olan türün Arap edebiyatındaki karşılığının çevirisi Türkçe’de genellikle seyahatname olmuştur. Bu tür için Arap edebiyatında kullanılan isim ise rihle sözcüğüdür. Konunun daha iyi anlaşılması için bu iki kavramın açıklanması gerekmektedir.⁴⁵

Seyahatname mürekkep bir kelime olup Arapça “seyahat” ve Farsça “nâme” sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş yeni bir kavramdır.⁴⁶ Seyahat sözcüğünün kökü “ s y h” olup suyun akması, gölgenin yer değiştirmesi, bir tarafa doğru yürümek, yeryüzünde gezip yürümek, seyahat etmek, ibadet için yolculuk etmek, kutsal bir yeri ziyaret etmek, oruca devam etmek, mescide bağlı olmak anlamlarında kullanıldığı görülür.⁴⁷ Seyahat kelimesinin suyun akması anlamı olduğu

⁴³ Yazıcı, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, s. 105.

⁴⁴ Husnî Maĥmûd Huseyin, *Edebu’r-Rihle ‘Inde’l-‘Arab*, Dâru’l-Endelüs, 2. bs., Beyrut, 1983, s. 8.

⁴⁵ Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 1.

⁴⁶ Yazıcı, “Seyahatname”, s. 9; Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 1.

⁴⁷ Arif Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan*, İstanbul, 2012, s. 1344; Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 1-4.

için suyun yeryüzünde akması gibi yolculuk edene de yeryüzünde gezip dolaştığından dolayı sâih veya seyyâh denildiği belirtilmektedir.⁴⁸

Kur'an ve hadislere bakıldığında seyahat sözcüğünün, farklı kelime kalıplarında kullanıldığı görülür. Seyahat kelimesi Kur'an'da üç yerde geçmektedir fakat yukarıda verilen anlamlardan kullanımı farklı olan “سَائِحَاتٍ” (seyahat eden kadınlar) ifadesi olmuştur. Kelime bu anlamıyla evlenilmeye değer kadınların özelliklerinden bahsederken kullanılmıştır⁴⁹. Kur'an'da zikredilen diğer iki kullanımın benzer anlamları sözlükte de geçtiği için sadece kullanıldığı yerleri vermekle yetinilecektir. İkinci kullanım “سَيِّحُوا”⁵⁰ (seyahat ediniz) ayette serbestçe dolaşmayı kastetmek maksadına hizmet ettiği, üçüncü kullanım “السَّائِحُونَ”⁵¹ (seyahat edenler) kelimesinin geçtiği ayetin tefsirine bakıldığında oruç tutanların kastedildiği görülür.

Farsça bir kelime olan “nâme” ise yazılı şey, kitap, mektup, risale⁵²mecmua manalarına gelir. Bazen “yazılı, yazılmış, küçük kitap” anlamları kullanılarak mürekkep (birleşik) kelimeler meydana getirildiği de olur.⁵³Seyahatname sözcüğü de bu şekilde ortaya çıkan kelimelerden bir tanesidir. Kelime bu yeni haliyle “gezi mektubu, gezi eseri”⁵⁴ anlamına gelen yeni bir unsura isim olmuştur.

Arapça'da seyahat ile eşanlamlı olarak kullanımı yaygın olan kelimelerden bir tanesi de “rîhle” sözcüğüdür. Rîhle, raḥale'nin mastarı olup göç, yolculuk, seyahat, seyahatname, yürümede dayanıklı olan deve anlamlarına gelmektedir.⁵⁵

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında seyahat ile rîhle'nin yakın anlamlara geldiği görülür. Bu sebeple seyahatin yerine rîhle'nin kullanımı olduğu gibi seyahatnamenin yerine de er-rîhle, edebu'r-rîhle veya edebu'r-raḥelat kullanılmıştır. Bazen de hadis öğrenmek için çıkılan yolculuklar sebebiyle “er-rîhle fi talebi'l-hadis” şeklinde

⁴⁸ Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 1-2.

⁴⁹ Tahrir, 66 / 5; Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 2.

⁵⁰ Tevbe, 9 / 2; Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 2.

⁵¹ Tevbe, 9 / 112; Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 2.

⁵² Derya Örs, Hicabi Kırlangıç, Ahmet Eryüksel, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Ankara, 2004, s. 408.

⁵³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993, s. 804.

⁵⁴ Yazıcı, “Seyahatname”, s. 9.

⁵⁵ Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan*, s. 1239; Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 3.

kullanılır.⁵⁶ Rihle'nin sadece hadislerle ulaşmak için yapılan yolculuklar sonucu yazılan eserler olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Sadece hadis alanında değil diğer İslami ilimler için de bu şekilde yolculuklar yapılmıştır. Buna ilave olarak başlangıçta bu sebeplerle rihle adı altında eserler yazılmış ise de fetihlerle coğrafyanın genişlemesi sonucunda rihle dediğimiz yolculukların ve dolayısıyla bu yolculuklar sebebiyle rihle adı altında yazılan eserlerin kapsamı da genişlemiştir.⁵⁷

Yine ayet ve hadislerle bakıldığı zaman rihle'nin hadis yolculuklarından daha geniş bir anlamı kapsadığı görülecektir. Hz. Musa'nın yol arkadaşı gençle birlikte ilim uğrunda yolculuk etmesi anlatılırken rihle daha geniş bir anlamda kullanılmıştır.⁵⁸ Başka bir ayette Kureyş kabilesinin ticaret için yaptığı yolculuklar rihle kelimesiyle ifade edilmiştir.⁵⁹

Bu durumlar yolculukların farklı sebeplerle yapıldığının ve daha geniş bir anlamı kapsadığının kanıtıdır.

1.2. TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE SEYAHATNAMENİN GELİŞİMİ

Arap edebiyatında seyahatname türünde ilk eserler şifahi olarak, sözle aktarılmıştır. Bu süreci takip eden zaman diliminde her ne kadar seyahatler yazıya aktarılmış olsa da coğrafyanın veya diğer alanların etkisinden tam olarak kurtulup seyahatname türünün özelliklerinin ağır bastığı eserlerin ortaya konulması zaman almıştır. Bu sebeple gezi edebiyatı bağlamında Arap seyahatnamelerinin gelişiminin şu üç safhada değerlendirilerek incelenmesi daha doğru olacaktır: Eski Dönem ('Aşru'l-Ḳadîm) , Orta Dönem ('Aşru'l-Vesît) ve Modern Dönem ('Aşru'l-Ḥadîs).⁶⁰

Eski dönemde yapılan seyahatler genellikle sözlü olarak nesilden nesle aktarılmış ve bunlara "ustûre/esâtîr" denilmiştir.⁶¹ Sözlü olarak aktarılan bu seyahatler daha sonra da yazıya aktarılmadığı için bu dönemden günümüze kadar

⁵⁶ Gemi, *Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle*, s. 40 (Nâsır Abdurrezak el-Mevafî, *er-Rihle fi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 38-47; Abdülhâdî et-Tâzî, *er-Raḥâlât ilâ Şibhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Riyad 1424, s. 23-25'ten naklen); İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", *DİA*, XXXV, 106.

⁵⁷ Hatiboğlu, "Rihle", *DİA*, s. 107.

⁵⁸ Kehf 18/60-82; Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 4; Selahattin İpek, "Güneş Hep Arkada", *Keşkül (Sufî Gelenek ve Hayat) Dergisi*, Nisan/Haziran-2005, S. 4, s. 17.

⁵⁹ Kureyş 106/ 1 -2; Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 4; Selahattin İpek, "Güneş Hep Arkada", s. 17.

⁶⁰ Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle", s. 42 (Muhammed Radî Rahman Kasımî, "er-Rihle ve Âdabuha fi'l-Luga Arabiyye", s. 60'tan naklen)

⁶¹ Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle", s. 43; Kındil, *Edebu'r-Rihle fi't-Turâsi'l-Arabî*, s. 25.

ulaşmış yazılı eser yoktur. Bu dönem için sadece seyahatnamenin gelişimine zemin hazırlamıştır denilebilir.

Orta dönem miladi IX. asırdan Arap Rönesansı'na kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönem seyahat edebiyatı alanında en çok eserin ortaya koyulduğu dolayısıyla da seyahatname türünde de en çok eserin ortaya koyulduğu zaman aralığı olmuştur. Bunun sebebi müslümanların hac ibadeti yapmak, hadis öğrenmek için yolculuğa çıkmaları olmuştur.⁶² İslam devletinin toprakları batıda Atlantik Okyanusu'ndan doğuda Çin'e kadar genişlediği için de Müslüman halife ve kralları komşu devletlere heyet olarak göndermeye gerek duydular. Çünkü bu devletlerle diyaloglarının iyi olmasını istediler⁶³Devlet görevlisi olarak yola çıkan bu kişilerin yol masrafları halife tarafından karşılanmaktaydı. Bu durumun heyette görevli kişilerin belli bir süre zarfında gidip dönmelerini gerektirdiği için ve döndüklerinde Halife'ye diğer devletlerle kurdukları iletişimi anlatma gereksinimi duydukları için seyahatlerini notlar halinde kayda geçirmelerine sebep olduğu düşünülebilir.

Bu dönemde seyahatnamelerin artmasının bir başka sebebi miladi VIII. asrın sonunda coğrafyanın müstakil bir ilim dalı olarak ayrılmasıdır.⁶⁴

Orta döneme dâhil edilmeyen VIII. asırda da seyahatname türünde eserler ortaya konulmuştur fakat bunlar daha çok coğrafyaya kaynaklık edecek kitaplardır.⁶⁵

Modern dönem, 1798'de Mısır'ın işgaliyle Arap Rönesansı'ndan günümüze kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Seyahatname tam olarak bu dönemde kimlik kazanarak diğer türlerden ayrılmış ve Arap edebiyatında kendine yer edinmiştir. Bu dönemde seyahat etmek kolay hale geldiği için doğu-batı arasında yapılan seyahatler artmıştır. Seyahatname'nin diğer türlerden ayrılarak belirgin hale gelmesi de Batı edebiyatıyla etkileşimin bir sonucudur.⁶⁶

Eski dönemden günümüze kadar ulaşılmış yazılı eser bulunamadığı için 'Aşru'l-Vesîf ve 'Aşru'l-Ĥadîs dönemlerinde ortaya koyulan önemli seyahatnamelerin geçirdikleri değişimler, farklı başlıklar altında incelenecektir.

⁶² Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle", s. 43-44.

⁶³ Cemâluddîn Fâlih el-Kilânî, *er-Reĥâlât ve'r-Reĥĥâle fî't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâr Zenbaka, Kahire, 2014, s. 43.

⁶⁴ Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s. 100; Şevkî Dayf, *er-Raĥâlât*, s. 5, 11 -26.

⁶⁵ Demircan, "Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler", s. 75.

⁶⁶ Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle", s. 41-43.

1.2.1. ORTA DÖNEM (‘AŞRU’L-VESÎT) SEYAHATNAMELERİ

Miladi IX. asırdan başlayarak 1789 yılına kadar süren bu dönemde yazılmış pek çok seyahatname bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemli ve meşhur olanları İbn Fađlân’ın seyahatnamesi, Ebû Hâmîd el-Ğırnâî’nin *Tuĥfetu’l-Elbâb*’ı, İbn Cübeyr’in seyahatnamesi, el-Bağdâdî’nin *el-Mev’ıza ve’l-İ’tibâr*’ı, el-‘Abderî’nin seyahatnamesi, et-Ticânî ve İbn Battûta’nın seyahatnameleridir.⁶⁷

Orta dönem öncesi seyahatname özelliği taşıyan en eski eser Mekhûl b. Ebî Müslim’e(ö.112/730) aittir fakat tamamı değil bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.⁶⁸

Arap seyahatnamelerinin coğrafyanın etkisinden kurtulduğu ilk eserler olarak kabul edilmesi bakımından Aĥmed b. Fađlân’ın “*er-Rihle*” ve Ebû Dülef Mis‘ar b. Mühelhil’in “*Rihle ile’s-Şîn ve Rihle fi Vasa’i Âsiyâ*” isimli seyahatnameleri önemlidir.⁶⁹

Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî ve onu takiben gelen İbn Cubeyr ile seyahatnameler günlük anılar şeklinde yazılmaya başlanmıştır. Bu dönemde İbn Cubeyr’in “*Rihletu İbn Cubeyr veya Rihletu’l Kinânî*” olarak bilinen seyahatnamesi İbn Cubeyr’in yüksek edebi üslup kullanması sebebiyle önem arz etmektedir. Bu sebeple Arap seyahat edebiyatının onunla başladığını söyleyenler olmuştur.⁷⁰

Bu dönemde yazılmış geniş bir coğrafyayı kapsayan ve uzun yıllar süren seyahati gerek edebi üslubu ve gerek seyahatnameye yeni bir anlayış getirerek gittiği yerlerdeki sosyal hayatın anlatımına ağırlık vermesi sebebiyle İbn Battûta’nın “*Tuĥfetu’n-Nuzzârfi Ğarâ’ibi’l-Emşâr ve ‘Acâ’ibi’l-Esfâr*” isimli eseri büyük önem arz etmektedir. İbn Battûta’nın seyahatnamesinin başka bir önemli yönü de eserinin tercümesiyle seyahat edebiyatı alanında çalışmaların yapılmaya başlanmasıdır.⁷¹

Aĥmed b Fađlân’ın seyahatnamesi ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacağı için bu bölümde orta dönem (el-‘Aşru’l-Vesît) seyahatnameleri arasında ön plana çıkan İbn Cubeyr, İbn Battûta’nın seyahatnameleri ile bu dönemde dilci olarak

⁶⁷ Kenan Demirayak, Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 1994, s. 262.

⁶⁸ Yazıcı, “Seyahatname”, s. 10.

⁶⁹ Yazıcı, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, s. 102-104.

⁷⁰ Yazıcı, “Seyahatname”, s. 10.

⁷¹ Yazıcı, “Seyahatname”, s. 9.

seyahatname yazması sebebiyle Ebû Muhammed el-‘Abderî ve Arap tarihine bakıldığında seyahatnamesi ilk deniz yolculuğu olarak kabul edilen Süleyman et-Tâcir’in eserlerine değinilecektir.

1.2.1.1. İbn Cubeyr ve Rihletu İbn Cubeyr / Rihletu'l Kinânî

Tam adı Ebu'l-Huseyin Muhammed ibn Ahmed ibn Cubeyr el-Kinânî el-Endelusî eş-Şâtıbbî el-Belensî'dir. Ona Belensiye'de doğduğu için el-Belensî denilmektedir. Şâtıbbe'de babasından eğitim almış ve Ebû Hasan İbn Ebû'l-‘Ays'tan Kur'an-ı Kerim'i öğrenmiştir.⁷²

Soyu Kinâne kabilesine dayanan İbn Cubeyr 10 Rebiülevvel 540 (31 Ağustos 1145) yılında doğmuştur.⁷³

İbn Cubeyr'in babası Ahmed b. Cubeyr'in Şâtıbbe'nin ileri gelenlerinden bir kâtip olduğu söylenmektedir.⁷⁴ İbn Cubeyr baba mesleğini devam ettirerek Muvahhidler zamanında Gırnata Emiri'nin sarayında bir süre kâtiplik yapmıştır. Kâtipliği dışında aynı zamanda orta düzeyde bir şairdir fakat asıl ününü yazdığı seyahatnameye borçludur.⁷⁵

İbn Cubeyr'in seyahatnamesinde uzun bir şekilde hac ibadetini kabe'yi, Mekke'yi anlatması onun dini yönünün kuvvetli olduğunu, dindar olduğunu göstermektedir.⁷⁶

Hayatı boyunca üç yolculuk yapmıştır. Bunlardan en meşhuru ilk yolculuğudur. İlk seyahatinden sonra *“Doğu'yu tekrar özlemiş ve Doğu'ya iki yolculuk daha yapmış ve bu yolculuklarından ikincisinde İskenderiyye'de, 614/1217'de vefat etmiştir.”*⁷⁷

İbn Cubeyr'in hac ibadeti için çıktığı ilk yolculukta yaşadıklarını, günlük tarih atarak, anlattığı bu seyahatname genellikle er-Rihle olarak bilinse de *Risâletu*

⁷² İbn Cubeyr, *Rihlet ibn Cubeyr*, Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, ty.,s.5.

⁷³ Nasuhi Ünal Karaarslan, “İbn Cubeyr”, *DİA*, İstanbul, 2018, XIX, 400.

⁷⁴ Karaarslan, İbn Cubeyr, s. 400.

⁷⁵ Abdurrahman Acar, “İbn Cubeyr Seyahatnamesinde Dinsel Hoşgörü”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, c. XVII, S. II, s. 130.

⁷⁶ İbn Cubeyr, *Rihlet ibn Cubeyr*, s. 53-90.

⁷⁷ Şevki Dayf, *er-Rehalât*, s. 94.

*I'tibâri'n-Nâsik fî Zikri'l-Âşâri'l-Kerîme ve'l-Menâsik*⁷⁸, *Rihletu İbn Cubeyr*, *Rihletu'l Kinâni*⁷⁹ şeklinde de kaynaklarda zikredilmektedir.

İbn Cubeyr, yolculuğuna 1183 yılında İspanya'da başlamış olup Mısır, Kutsal Topraklar (Haremeyn), Irak, el-Cezire, Suriye, Filistin'e giderek Sicilya üzerinden tekrar İspanya'ya dönmüştür.⁸⁰ Arkadaşı Ebû Ca'fer Ahmed b. Hasan ile başladığı bu yolculuk kendi ifadesiyle iki yıl üç buçuk ay sürmüş 1185 yılında Kurtuba'daki evine dönmüştür.⁸¹

İbn Cubeyr, seyahatnamesinde Endülüs'ten yola çıkarak Akdeniz üzerinden ilk gittiği yeri Mısır'ın İskenderiye şehri olarak bize aktarmaktadır. *“İbn Cubeyr, İtalya'nın Cenova şehrinden kalkan gemilerinden biriyle yola çıkmış ve İskenderiye'de inmiştir. İskenderiye memurları bu gemiyi çok dikkatli kontrol ettiler ve bazı yolculardan vergi aldılar ve dikkatli araştırmalardan sonra İbn Cubeyr ve diğer yolcular gemiden indirildiler. İbn Cubeyr bu yüzden çok şikâyet etti. İbn Cubeyr Cenova'dan şüpheli bir gemiye bindi o sırada Haçlılar ile Mısır arasında savaş olduğunu unuttu. Memurlar İbn Cubeyr ve onun Endülüslü arkadaşlarından emin olunca onları bıraktılar. İskenderiye'de dolaştı okullarını minaresini ve binalarını beğendi.”*⁸² İbn Cubeyr İskenderiye'ye gittiği zaman orada çok dolaştı onun gittiği dönemde İskenderiye çok büyük bir ticaret merkeziydi. Çarşılarla okullarla büyük camilerle doluydu. Bu yüzden İbn Cubeyr seyahatnamesinde okulları, camileri gördüğü her şeyi anlattı. İskenderiye'den sonra başkent olan Kahire'ye gitti.

İbn Cubeyr Mısır'a gittiğinde Selahaddin Eyyubi Mısır'da sultandı. *“Sultan Selahaddin Eyyubi'yi çok beğendi ve ona çok saygı gösterdi ve bu büyük sultanın güzel ahlakını, adaletini ve güzel sıfatlarını her fırsatta anlattı.”*⁸³

Mısır'dan sonra Kutsal toprakları ziyaret için yola çıkmıştı, yola çıktığında hac zamanıydı.

⁷⁸ Koçkuzu, “Sosyal ve Kültürel Hayat Açısından İbn Cubeyr Seyahatnamesine Göre Fırat Havzası”, s. 42; İbn Cubeyr, er-*Rihlet İbn Cubeyr*, s. 320.

⁷⁹ Karaarslan, “İbn Cubeyr”, *DİA*, XIX, 402.

⁸⁰ Acar, “İbn Cubeyr Seyahatnamesinde Dinsel Hoşgörü”, s. 137.

⁸¹ Karaarslan, “İbn Cubeyr”, s. 401.

⁸² Şevki Dayf, er-*Rehalât*, s.72.

⁸³ İbn Cubeyr, er-*Rihlet İbn Cubeyr*, s.6.

“İbn Cubeyr gemiye binerek Cidde’ye gitti ve Araplar’ın hacılardan vergi olarak kötü muamelede bulunmasından şikâyet etti. Selahaddin Eyyubi, Mekke hükümdarının Müslümanlardan alacağı bir yıllık vergiyi ödeyeceğine söz vererek bu sözünü yerine getirdiği için İbn Cubeyr onu övdü.”⁸⁴ İbn Cubeyr hac vaktinde Mekke’ye gittiği için orada gördüğü her şeyi yapılan ibadetleri, mekânları, hacıları, Kâbe’yi detaylı olarak en güzel şekilde anlatmıştır. Hac yolculuğunun zorluğundan ve hacılara uygulanan ağır gümrük vergilerinden bahsetmiştir. Mekke’deki eski eserleri, dağları, Harem-i Şerif’in her bir kapısını tek tek anlatmıştır, Mekke’nin kapılarını ve mescitleri dikkatli bir şekilde vafsetti. “ İbn Cubeyr Zilhicce’nin 20. gününe kadar Mekke’de kaldıktan sonra Medine ve Hz Peygamber’in (sav) kabrini ziyaret etmeye niyet etti. Muharrem’in üçüncü gününde Medine’ye ulaştı. İbn Cubeyr Medine hakkında anlatımlarına Hz Peygamber’in kabri ile başladı.”⁸⁵ Hz Peygamber (s.a.v.)’in kabrini ve kutsal yerleri, Mescid-i Nebevi’yi minberiyle avlusuyla içindeki eşyaları ve dış yapısını en ince ayrıntılarına kadar anlatmıştır. Özellikle Mekke ve Medine’yi çok güzel üslupla anlattı, kalpten içten bir şekilde vafsetti. Onun içtenlikle yazdığı seyahatnamesine bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır çünkü “İbn Cubeyr dini hisleri çok kuvvetli olduğu için bütün sözlerini duayla ve tevekkülle bitiriyordu”⁸⁶İbn Cubeyr’in Medine’yi tasvir etmeye Hz Peygamber’in kabriyle başlaması da onun manevi yönünün kuvvetli olduğunu ve Peygamber sevgisini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Seyahatnamesinin büyük bir bölümünü hac ibadetini anlatmaya, Mekke ve Medine’ye ayırması onun manevi değerlere verdiği önemi göstermektedir.

İbn Cubeyr Mısır, Mekke ve Medine’den sonra Irak’a gitmiştir. Bu yolculuğu esnasında yol üzerinde bilinen meşhur yerleri detaylı bir şekilde anlatmıştır. “ Irak’a gittiğinde anlatmaya Kûfe’den başladı. Bağdat’a ulaştığı Safer ayının üçüncü gününe kadar yol üzerinde geçtiği bütün şehirleri, sözleri ve anlatımlarıyla vafsetmeye devam etti”⁸⁷İbn Cubeyr Bağdat’ı ve ilim şehri olan Bağdat’ın okullarını binalarını, çarşılarını detaylı olarak anlattı. Bağdat o zaman Abbasiler’in hâkimiyeti altındaydı ve gelişmiş bir şehirdi. İbn Cubeyr gördüklerinden etkilendi ve çok detaylı

⁸⁴ Şevki Dayf, *er-Rehalât*, s.77.

⁸⁵ Şevki Dayf, *er-Rehalât*, s. 80.

⁸⁶ İbn Cubeyr, *er-Rihlet İbn Cubeyr*, s. 6.

⁸⁷ Şevki Dayf, *er-Rehalât*, s.83.

bir şekilde bütün her şeyi anlattı. Bağdat'tayken İbn'ül-Cevzî'nin meclisine katılıp derslerini dinlemiştir. Bu konu hakkında İbn Cubeyr şöyle demiştir: “*Cumartesi günü sabahı Şeyh fakih en büyük imam Cemâluddîn Ebil-Fezâil İbn Ali el-Cevzî'nin evinin önündeki meclisine katıldık.*”⁸⁸ İbn Cubeyr'in seyahati esnasında ilim meclislerine katıldığı bilgisi de böylece yine onun seyahatnamesinden edinilmektedir.

Bağdat'tan sonra Safer ayının on beşinci gününde Musul'a gitti ve Musul'un her bir şehri tek tek anlattı. Musul'dan ayrılarak Şam'a oradan Halep'e gitti. “*Halep'ten çıktı, Hama ve Humus'a gitti sonra yirmi dört Rebiülevvel ayı Perşembe günü Dimeşk'e ulaştı.*”⁸⁹ Büyük bir şehir olan Şam, Emevi Devletinin başkentiydi.. İbn Cubeyr Şam'da bulunan Emevi camisini uzunluk ölçülerinden rengi ve sütunlarına kadar en ince ayrıntısıyla anlatmıştır. Camide verilen eğitimden ve nasıl kullanıldığından bahsettikten sonra Şam'da bulunan türbeler ve tarihi eserleri detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bununla yetinmeyip halkı hakkında da bilgi vermiştir.

Bütün bu yolculuklarından sonra İbn Cubeyr vatanına döndü. Muharrem ayı581/1185 Endülüs sahilinde Kartecannah şehrine ulaştı. Yolculuğu Gırnata'ya kadar devam etti. Yolculuğu Muharrem ayının 22. günü sona erdi. Bu yüzden İbn Cubeyr'in yolcuğunun süresi iki yıl üç buçuk ay sürdü.⁹⁰

İbn Cubeyr'in seyahatnamesi bu tür için çok önemli bir yere sahiptir çünkü ondan sonra gelen seyyahlar onun üslubundan etkilenmişlerdir. Başta İbn Battûta olmak üzere el-'Abderî ve el-Mağkarî olmak üzere ondan etkilenen bu seyyahlar arasında sayılmaktadır. Mattock'un makalesinde İbn Battûta'nın eserinin yaklaşık 250 sayfasını İbn Cubeyr'den aldığına dair tespiti konu için güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁹¹

Eserin tatlı, ağır ve edebi bir üslubunun, temiz bir dilinin olduğu söylenmektedir. İbn Cubeyr eserinde tasvirler, seci sanatını andıran güzel cümleler,

⁸⁸ İbn Cubeyr, *er-Rihlet ibn Cubeyr*, s. 196.

⁸⁹ Şevki Dayf, *er-Rehalât*, s. 86.

⁹⁰ Şevki Dayf, *er-Rehalât*, s. 94.

⁹¹ Karaarslan, “İbn Cubeyr”, s. 401.

yer yer şiirler kullanmıştır. Bu yönüyle onun seyahatnamesinin insanı sıkmayan sürükleyici bir edebi eser olduğu söylenmektedir.⁹²

İbn Cubeyr'in seyahatnamesinde geçen şiirlerden bazılarının burada zikredilmesi onun eserinin edebi üslubuna örnek teşkil etmesi sebebiyle önemlidir. Bu kısımda zikredilecek şiirler seyahatnamelerin düz bir metin sıradan bir kaynak değil edebi bir eser olduğunun da daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

كَأَنَّ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحُجُونَ إِلَى الصَّفَا   أُنِيسٌ وَلَمْ يَسْمُرْ بِمَكَّةَ سَامِرٌ
بَلَى نَحْنُ كُنَّا أَهْلَهَا فَأَبَادَنَا   صُرُوفٌ أَلْيَالِي وَالْجُدُودُ الْعَوَائِرُ⁹³

İbn Cubeyr, Mekke'den bahsederken el-Hacûn olarak bilinen bir yeri anlatmak için el-Hâris b. Mudad'a ait olan bu sözleri kullanmıştır.

*“Sanki el-Hacûn'dan Safa'ya kadar hiçbir beşer, Mekke'de de geceleri efsane anlatan hiçbir sohbet meclisi yoktu. Hayır! Bilakis biz Mekke'nin yerli halkı idik. Fakat gecelerin olayları ile tuzak kuran şerli cariyeler bizi mahvetti.”*⁹⁴

Onun kendi seyahatnamesinde şiirsel ifadeler yer vermesi seyahatnamesinin edebi değerini göstermektedir.

İbn Cubeyr katıldıkları ilim meclislerini anlatırken bu ilim meclislerinden birinde vaaz veren Fakif Şeyh İmamü'l-Evhâd Cemâleddîn Ebî'l-Fedâil b. 'Aliyyi'l-Cevzi'den etkilenerek onun iki beyitlik şiirinin kalplere ok gibi saplandığını söyleyerek şu beyitleri seyahatnamesinde zikretmiştir:

أَيْنَ فَوَادِي أَذَابُهُ الْوَجْدُ   وَ أَيْنَ قَلْبِي فَمَا صَحَا بَعْدُ
يَا سَعْدُ زِدْنِي جَوَى بَدْرِهِمْ   بِاللَّهِ قُلْ لِي قُدَيْتَ يَا سَعْدُ⁹⁵

*“Nerede kalbim eritti onu sevgi, şimdi nerede kalbim artık uyanmaz o. Ey Sa'd onların anılarını anlatmakta tasayı arttır bana, Ey S'ad söyle bana Allah aşkına feda oldun mu onlara?”*⁹⁶

⁹² Koçkuzu, “Sosyal ve Kültürel Hayat Açısından İbn Cubeyr Seyahatnamesine Göre Fırat Havzası”, s. 44.

⁹³ İbn Cubeyr, *er-Rihlet İbn Cubeyr*, s. 78.

⁹⁴ Mehmet Öztekin, *İbn Cubeyr Seyahatnamesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2001, s. 88.

⁹⁵ İbn Cubeyr, *er-Rihlet İbn Cubeyr*, s. 178.

İbn Cubeyr seyahatnamesinde sadece başkalarının şiirlerine yer vermekle yetinmemiştir. Kendisi de zaman zaman kısa beyitler yazmıştır. Bunlardan bir tanesi de Duneşar şehrini anlatırken yazdığı şu beyittir:

أَلْقَابُ مَمْلَكَةٍ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهَا كَالْهَرِّ يَحْكِي انْتِقَاحًا صَوْلَةَ الْأَسَدِ⁹⁷

“Yerli yerine uygun olarak konulmayan bir memleketin nâm-ı lakapları, tıpkı kükreyen aslanın hamlesini böbürlenerek anlatan kedinin masalları gibidir.”⁹⁸

İbn Cubeyr Mescid-i Haram’ı anlatırken Sultan Selahaddin Eyyubi için aşağıdaki beyti yazması yine onun şiir, seci kullandığını edebi bir üslubunun olduğunu göstermektedir:

إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ يَوْمًا عَبْدَهُ أَلْقَى عَلَيْهِ مَحَبَّةً لِلنَّاسِ⁹⁹

“Allah kulunu sevdiği gün, o kulun sevgisini diğer insanların kalplerine koyar.”

Bu beyit bilinen bir ifadedir. Hz Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde Allah tarafından sevilen bir kulun herkes tarafından sevilleceğini bildirmektedir.¹⁰⁰ İbn Cubeyr bu bilgiyi şiirsel olarak ifade etmiştir.

Hz Peygamber (s.a.v.)’e duyduğu muhabbet ve sevgiden dolayı ondan ayrılmanın zorluğunu şu beytiyle ifade etmiştir:

مَحَبَّتِي تَقْتَضِي مُقَامِي وَحَالِي تَقْتَضِي الرَّحِيلَ¹⁰¹

“Ona olan sevgim kalmamı gerektirmektedir, durumum ise gitmemi gerektirmektedir.”

İbn Cubeyr seyahatnamesinde şiirle birlikte seci sanatını da kullanmıştır. Seyahatnamesinin bölüm başlıklarına bakıldığında bazı başlıkların bu şekilde atıldığı görülmektedir. Bu bölümde onun üslubunun bu yönünün birkaç örnekle zikredilmesi uygun olacaktır.

Seyahatnamesinin ilk bölümüne başlarken kullandığı başlıkta seci sanatını kullanmıştır:

⁹⁶ Öztekin, *İbn Cubeyr Seyahatnamesi*, s. 226.

⁹⁷ İbn Cubeyr, *er-Rihlet İbn Cubeyr*, s. 194.

⁹⁸ Öztekin, *İbn Cubeyr Seyahatnamesi*, s. 247.

⁹⁹ İbn Cubeyr, *er-Rihlet İbn Cubeyr*, s. 66.

¹⁰⁰ Buhârî, *Bedü'l-Halk* 6, Edeb 41, Tevhîd 33; Müslim, *Birr* 157.

¹⁰¹ İbn Cubeyr, *er-Rihlet İbn Cubeyr*, s. 161.

تذكرة بالأخبار، عن اتفاقات الأسفار¹⁰²

“Yapılan yolculuklardan yazılan (zikredilen) haberler”

İbn Cubeyr’in buna benzer bir kullanımı Mekke’yi ve Mekke’deki eserleri anlattığı bölümün başlığında bulunmaktadır:

ذكر مكة، شرفها الله تعالى

وآثارها الكريمة، و أخبارها الشريفة¹⁰³

“Yüce Allah’ın onu şereflendirsin Mekke’nin anlatımı ve Mekke’nin üstün eserleri ile onurlu haberleri”

Yukarıda da zikredildiği gibi İbn Cubeyr seyahatnamesinde şiirlere yer vermiş ve seci sanatını kullanmıştır. Dolayısıyla İbn Cubeyr, seyahatnamede iyi bir edebi üslûp kullandığı için seyahat edebiyatının İbn Cubeyr ile başladığı söylenmektedir.¹⁰⁴

İbn Cubeyr’in seyahatnamesini yazarken dikkat ettiği bazı unsurlar vardır. Bunlar gördüğü şehrin özelliklerini anlatması, bölgedeki siyasi ve idari durum hakkında bilgi vermesi, kültür ve ahlak durumlarına değinmesi, mimari eserleri tanıtması, gittiği yerlerdeki insanların dini inançları hakkında bilgi vermesi ve hatta deniz yollarındaki rüzgâr ve meteorolojiye değinmesi bu unsurlardan sadece bir kısmıdır. Tüm bilgilere bakılarak seyahatnamenin detaylı bilgi verilerek yazıldığı söylenebilir. Onun bu eseri aynı zamanda hac ibadetinin yapılışı hakkında detaylı bilgi verdiği için ibadet kaynağıdır.¹⁰⁵

¹⁰² İbn Cubeyr, *er-Rihlet İbn Cubeyr*, s. 7.

¹⁰³ İbn Cubeyr, *er-Rihlet İbn Cubeyr*, s. 87.

¹⁰⁴ Yazıcı, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, s. 108.

¹⁰⁵ Koçkuzu, “Sosyal ve Kültürel Hayat Açısından İbn Cubeyr Seyahatnamesine Göre Fırat Havzası”, s. 42-44.

1.2.1.2. İbn Battûta ve Tuĥfetu'n-Nuzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr ve 'Acâibi'l-Esfâr

Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Levatî, Berberi kabilesinin bir kolu olan Levatî kabilesinden olduğu için böyle isimlendirilmiştir. İbn Battûta İbn Cuzeyy'in ifadesiyle Tanca şehrinde Pazartesi günü 17 Recep 703 / 25 Şubat 1304'te doğmuştur.¹⁰⁶

Birçok kişi tarafından İbn Battûta ismiyle tanınmaktadır fakat asıl adı Battûta değildir, doğduğu ailenin ismi sebebiyle bu şekilde bilinmektedir. Asıl adı Muhammed olup yukarıda geçen künye ve isimlerle zikredilmektedir.

*“Tanca'da birçok hâkim İbn Battûta'nın ailesinden çıkmıştır. İbn Battûta İslami İlimlerle uğraşan birçok asilzadenin soyundan gelmektedir. Avrupa tabiriyle İbn Battûta Orta Çağ İslam toplumunun en üst dini sınıfındandı.”*¹⁰⁷

İbn Battûta 22 yaşında 2 Recep 725 / 14 Haziran 1325 hac ibadeti için yola çıkarak farklı yerlere de seyahat etmiştir. Onun bu seyahati yaklaşık 29 yıl sürmüş seyahatleri sırasında toplamda altı kez hac ibadetini gerçekleştirmiştir. Bu seyahatiyle ünlü gezgin Marko Polo'yu da geçerek 73.000 mil mesafe katetmiştir.¹⁰⁸ Bu 29 yıllık seyahatinde Mısır, Suriye, Arap yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, Kuzey Türk illeri, Doğu Asya, Hindistan, Çin, Endülüs, Sudan gibi ülkeleri görmüş ve tanımıştır.¹⁰⁹

Vefatı hakkında farklı tarihler verilmektedir. Bir bilgiye göre İbn Battûta, Tâmesna-Merrâkeş'te kadılık yaparken 770/1368'de vefat etmiştir.¹¹⁰ Başka bir bilgiye göre ise *“Seyahati bittikten sonra Merini devletinde hayatının sonuna kadar hâkimlik yapmış ve 779/1377'de vefat etmiştir.”*¹¹¹

¹⁰⁶ İbn Battûta, *Rihlet İbn Battûta Tuĥfetu'n-Nuzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr ve 'Acâibi'l-Esfâr*, thk. Muhammed 'Abdi'l-Mun'im el-'İryân, Dâr-ı İhyâ'ul-'Ulûm, 1. bs., Beyrut, 1987, s. 14.

¹⁰⁷ Muhammed Mustafa Ziyâde, *Rihlet İbn CUBEYR ve Rihlet İbn Battûta*, El-M'eğhed el-Ĥalîfî lil Ebbâs el-Mağribiyye, Kahire, 1939, s. 3.

¹⁰⁸ Tahsin Koçyiğit, “İbn Battûta'nın Karadeniz Seyahati Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. IX, S. IV, s. 54 (A. Sait Aykut, *Seyahatname*, I, XXIV-XXXII (Giriş Bölümünde); Dunn, *İbn Battûta'nın Dünyası*, 1-6'dan naklen)

¹⁰⁹ Yunus Macit, “Seyahatnamelerde Hadis Kültürü: İbn Battûta Örneği”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. VII, S. III, s. 2817 (İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Battûta Hayatından Seçmeler*, İstanbul, ty., s. 1'den naklen)

¹¹⁰ Macit, “Seyahatnamelerde Hadis Kültürü: İbn Battûta Örneği”, s. 2817 (Parmaksızoğlu, *İbn Battûta Hayatından Seçmeler*, s. 1'den naklen)

¹¹¹ İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta*, s.22.

İbn Baţţûta'nın seyahatnamesine değer verilmekle birlikte gittiği yerlerde bıraktığı güzel temaslar sebebiyle kendisine de büyük bir değer verilmiştir.

Maldiv adalarının İslam'a girmesini sağladığı (1200 ada) ve on dört ay Maldiv devletinde hâkim olduğu için, Maldiv Devleti başkenti Mali'deki milli müzede Müslüman seyyah İbn Baţţûta 'ya ait bir metreden daha büyük renkli bir tablo ve onun hayatı ve yolculuğu hakkında özel bir bölüm bulunmaktadır.¹¹²

İbn Baţţûta seyahatnamesine bizzat kendisi Tuĥfetü'n-Nuzzâr fî Ğarâ'ibi'l-Emşâr ve 'Acâibi'l-Esfâr ismini vermiştir. Fakat eser Rihle olarak da bilinmektedir. Otuz yıla yaklaşan bu seyahatini kâtip İbn Cuzeyyel-Kelbî'ye aktarmış, İbn Cuzeyyel-Kelbî de bu seyahati düzenleyerek yazmıştır. İbn Cuzeyy esere fazla müdahale etmemiştir.¹¹³

*"İbn Baţţûta'nın yolculuğu yaklaşık 29,5 yıl sürdü ve 2 Recep 725 Perşembe günü yolculuğuna başladı. Zilhicce ayının sonunda 754 yılında Sultan Ebu 'Anân el-Merîni'nin başkenti Fas şehrinde yolculuğu sona erdi. İbn Baţţûta kendi çağında tüm bilinen ülkeleri ziyaret etti."*¹¹⁴ İbn Baţţûta kendi çağında bilinen tüm ülkeleri şehirleri gezdiği için seyahatnamesinde toplamda üç kıta, kırk dört ülke yetmiş şehiri anlatmaktadır. Bunlar arasında Afrika'da Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır'ı ziyaret etmiştir. Asya'da Filistin, Lübnan, Suriye, Irak, Arap yarımadası, Hindistan, Bangladeş, Endonezya ve hatta Çin'e ulaşıncaya kadar gitmiştir. Avrupa'da Anadolu, Kırım, Volga nehri sahilinde Sûra şehri, Bulgar şehri, Sibirya, Kostantiniyye, Buhara, Semerkant'a gitmiştir.

*"Sultan Ebu 'Anân Fâris el-Merini İbn Baţţûta'ya seyahatnamesini yazmasını emretti. İbn Baţţûta bu emri kabul etti ve 3 Zilhicce 756 tarihinde bitirdi. Sultan, Muhammed b. Ahmed b. Cuzeyy'e bu seyahatnameyi düzenlemesi ve edebi üslupla yazmasını emretti. İbn Cuzeyy Safer ayı 757 yılında yazmayı bitirdi."*¹¹⁵Eserin dili sadedir, İbn Baţţûta olayları olduğu gibi halk ağzıyla anlatmıştır. Hatta zaman zaman onun anlatımlarında kaba denilebilecek betimlemelere yer verdiği söylenmektedir. İbn Baţţûta'nın böyle bir üslubu olduğu

¹¹² Kındil, *Edebu'r-Rihle fi't-Turâsi'l-'Arabî*, s. 490.

¹¹³ İbn Baţţûta, *İbn Baţţûta Seyahatnamesi*, trc. : A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ty., I, s. XXXII.

¹¹⁴ İbn Baţţûta, *Rihletu İbn Baţţûta*, s.15.

¹¹⁵ İbn Baţţûta, *Rihletu İbn Baţţûta*, s.21.

için seyahatnameyi kaleme alan İbn Cuzeyy'in dokunduğu yerler kendini açık ve net bir şekilde belli etmektedir. Çünkü İbn Cuzeyy anlatılan yerlerle ilgili şiir ve anekdot eklemiştir. İbn Cuzeyy yapmacık ve süslü bir ifade kullanmış, garip benzetmelere yer vermiştir.¹¹⁶ İbn Battûta ile İbn Cuzeyy'in üslubu arasındaki bu belirgin farktan da seyahatnamenin kâtip tarafından değiştirilmediği küçük müdahaleler yapıldığı kolayca anlaşılabilir. Seyahatnamenin bazı bölümlerinde "İbn Cuzeyy der ki" ifadesi bulunmaktadır. İbn Cuzeyy bu şekilde kendi ilavesini eserin aslından ayırmaktadır. Bu seyahatnameyi edebi bir eser haline getirenin aslında İbn Cuzeyy olduğu böylece daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Fakat onun seyahatnameye eklediği şiirler kendisine ait değildir bu şiirleri farklı şair ve ediplerden alarak ilave etmiştir. İbn Cuzeyy'in seyahatnameye eklediği şiirlerden bazılarının örnek teşkil etmesi için burada zikredilmesi uygun olacaktır.

İbn Cuzeyy, ilk bölümde Ali b. Hâbîb et-Tenûhî'nin şu beyitlerini yazmıştır:

صفاقس لا صفا عيش لسكانها	ولا سقى أرضها غيث إذا انسكبا
ناهيك من بلدة من حل ساحتها	عاني بها العاديين الروم والعربا
كم ضل في البر مسلوبًا بضاعته	و بات في البحر يشكو الأسر
قد عاين البحر من لؤم لقاطنها	فكلما همَّ أن يدنو لها هرباً ¹¹⁷

Kim Safakus şehrinde yaşıyorsa huzur bulamasın,

her yere yağmur yağsın ama Safakus'a yağmur ulaşmasın.

Kim Safakus'a gelirse kendisine düşman iki kabile olan Rum ve Arapları bulur.

Kırlarında yaşayan nice kişiler vardır ki malları çalınmıştır,

denizlere gittiklerinde de korsanlar tarafından esir alınmışlardır.

Deniz orada oturanlardan bir sürü kötülük bela buldu,

onlara doğru yaklaşmak istediğinde kötülüklerini görünce oradan kaçtı.

Bu beyitlerden sonra İbn Battûta'nın çok düz, sade, kısa cümleler kullanarak net ifadelerle seyahatnamesine devam ettiği görülmektedir.

ثم وصلنا إلى مدينة قابس و نزلنا بداخلها، وأقمنا بها عشرًا لتوالي نزول الأمطار¹¹⁸

¹¹⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, s. XXXII-XXXIII.

¹¹⁷ İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta*, s. 37.

¹¹⁸ İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta*, s. 37.

“Sonra Kabis şehrine ulaştık ve şehrin içine girdik, sürekli yağan yağmur sebebiyle burada on gün kaldık.”

İbn Battûta'nın edebi eser ortaya koymaktan ziyade gidip gördüğü yerlerin bilgisini ve kendi üzerinde oluşturduğu etkiyi aktarmak istemesiyle birlikte onun şair, yazar ya da edip olmamasının da onun bu üslubunda etkili olduğu düşünülebilir.

İbn Battûta seyahatnamesini daha sonra yazdığı için diğer seyyahlar gibi seyahatinin her gününe ayrı bir tarih atarak, günlük şeklinde yazmamıştır. Buna rağmen anlattıkları günümüz coğrafya ve tarih kitaplarıyla karşılaştırıldığında onun seyahatnamesinde çok az hata bulunmaktadır.

İbn Battûta seyahatnamesinde daha çok insan odaklı bir anlatıma yer vermiştir. Dolayısıyla gittiği yerlerdeki binaların ayrıntılı betimlemelerine genel olarak yer vermemiştir. Kâbe gibi kutsal yerler ve bazı binaların ayrıntılı betimlemelerinin anlatılması da ona ait değildir. İbn Battûta bu konuda İbn Cubeyr ve diğer seyyahlardan yararlandığını bizzat kendisi söylemektedir.¹¹⁹

Daha önce yazılan hiçbir seyahatname İbn Battûta kadar insanı merkeze almamıştır bu sebeple İbn Battûta'nın ilk antropolog olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Eser bu yönüyle seyahatname türüne de yeni bir boyut katmıştır.¹²⁰

Onun bu seyahatnamesi birçok bilim dalı için de önemli bir kaynaktır. Özetle bu bilimler arasında öne çıkan tarih, dil ve edebiyat, antropoloji, iktisat tarihi, coğrafya sayılabilir.¹²¹

Süleyman et-Tâcir ve Ahbâru's-Şînve'l-Hind

Birçok kaynakta Süleyman et-Tâcir, Süleyman es-Sîrâfi olarak zikredilmektedir. Bunun sebebi onun, yolculuğuna Sîrâf şehriden çıkmasıdır.¹²²Süleyman et-Tâcir'in, Sîrâf şehrinde bir tüccar olup Çin ve Hindistan'da üretilen malları getirip götürürken yolculuğa alıştığı bilinmektedir.¹²³

¹¹⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, s. XXXIV.

¹²⁰ A. Sait Aykut, “İbn Battûta”, *DİA*, c. XIX, İstanbul, 1999, s. 363.

¹²¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, s. XXXIV-1.

¹²² Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehâle el-Muslimûn fi'l-'Usûri'l-Vuşta*, Hindevi Kültür ve Eğitim Kurumu, Kahire, ty., s. 17.

¹²³ Kındil, *el-Edeb'r-Rihle fi't-Turâsi'l-'Arabî*, s. 98.

Onun hakkındaki bilgi bununla sınırlıdır, seyahatnamesi dışında seyyah hakkında günümüze ulaşan başka bilgi bulunmamaktadır.

Aḥbâr'uş-Şîn ve'l-Hind olarak adlandırılan seyahatnamesi, seyyahın uzak doğudaki gezilerini anlatan bir eserdir. Çin ve Hint Okyanusu sahil bölgesinin büyük bir kısmını tanıtan ilk Arapça kaynaktır.¹²⁴ “*Süleyman et-Tâcir Çin, Hindistan ile Arap Körfezi bölgesini bağlayan ticari deniz yolunu açıklayan en eski kişi sayılır.*”¹²⁵ En eski yolculuklardan bir tanesi ve deniz yolculuklarının kayıt altına alınması hususunda bir ilk olması sebebiyle günümüze kadar ulaşan bu seyahatname önemlidir. Bu durum seyahatnameyi Arap seyahatnameleri arasında önemli bir konuma getirmektedir.

“*Süleyman es-Sîyrâfi et-Tâcir'in hatıraları Arap gezi edebiyatı metinlerinin arasında yüksek bir konuma sahiptir. Bu sebeple âlimler ve araştırmacılar bu seyahatnameyi takdir etmeyi ihmal etmediler. Çünkü coğrafya, tarih ve edebiyat ilimlerine göre bu seyahatname çok önemli bir belgedir.*”¹²⁶ Bu yüzden bu günlükler daha sonra önemli tarihi bir kaynak olmuştur ve birçok araştırmacı, öğrenci yaptıkları çalışmaları bu seyahatnameye dayandırmıştır. “*el-Bîrûnî Nûbez fi Aḥbâr'iş-Şîn ve'l-Hind adlı eserinde, Kitâbu Aḥbâri's-Şîn'den faydalandığını ifade etmektedir.*”¹²⁷ Bîrûnî'nin bu ifadesi seyahatnameyi, kendisinden sonra gelen âlim ve araştırmacıların kaynak olarak kullandıklarının bir kanıtıdır.

Süleyman et-Tâcir'in bu yolculuğu, ticari yolları bazen gelenekleri ve toplumsal ve ekonomik sistemleri doğru şekline sadık kalarak vasfetmesiyle ve Ebu Zeyd'in ilavesiyle seyahatname diğerlerinden ayrılmıştır.¹²⁸ Buradan hareketle onun seyahatnamesinde abartı olmadığı için şüphe uyandırmayan daha güvenilir bilgi içermesi sebebiyle diğer seyahatnamelerden ayrıldığı söylenebilir. Çünkü “*Deniz yolcularının sözlerinde çokça bulunan efsaneler ve hurafeler onun seyahatnamesinde azdır.*”¹²⁹ Buna ilave olarak onun seyahatnamesini farklı kılan bir diğer özellik

¹²⁴ Osman Cilacı, “Aḥbâr'uş-Şîn ve'l-Hind”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 493.

¹²⁵ Süleymân et-Tâcir, ‘*Acâibu'd-Dünyâ ve Kıyâsu'l-Buldân*, s. 19.

¹²⁶ Fuâd Kındil, *el-Edeb'r-Rihle fi't-Turâsi'l-'Arabî*, s. 107.

¹²⁷ Cilacı, “Aḥbâr'uş-Şîn ve'l-Hind”, s. 493.

¹²⁸ Zeki Muhammed Hasan, *er-Reḥhâle el-Muslimûn fi'l-'Usûri'l-Vusta*, s.20.

¹²⁹ Hüseyin Muhammed Fehim, *Edebu'r-Reḥâlât*, ‘Aleml-M'arife Dizisi, ty, c. 138, s. 202.

şudur: “Müslümanlarla Çinliler’in ilişkileri hakkında, III-IV./IX-X. asırdaki ilişkileri hakkında tam bilgi vermektedir.”¹³⁰

Bu çalışmada bahsi geçen seyahatnamelerden, *Aḥbar’uṣ-Şin ve’l-Hind*’i farklı kılan bir diğer sebep Süleyman et-Tâcir’in seyahat ettiği coğrafyaları anlatması veya bu bölgelere gitmesi için kimse tarafından vazifelendirilmemiş olmasıdır. “İslam ve Arap dünyasında deniz yolculuğu edebiyatı öncüsü olan Süleyman et-Tâcir astrolog, coğrafyacı, araştırmacı, kaptan, tarihçi, elçi, prens değildi ama sadece tüccardı.”¹³¹ Onun seyahatnameyi yazmasının tek sebebi ve onu bu seyahate sürükleyen tek şey Süleyman et-Tâcir’in ticaretle uğraşması olmuştur denilebilir.

Kendi zamanında onun gibi birçok tüccar bu şekilde seyahat etmiştir. Buna rağmen seyahatname yazan tek kişinin Süleyman et-Tâcir olması akla şu soruları getirmektedir: “Döneminde pek çok tüccar bu yolculukları yapmıştır neden hiç biri bu yolculukları yazmamıştır, Süleyman et-Tâcir’i bu hususta farklı davranmaya iten sebep ne olmuştur?” Bu soruların cevabı şu olabilir: “Diğer tüccarlar gidip gördükleri yerleri, bu yerlerdeki gelenek, görenekleri ve hikâyeleri ailelerine anlatmaya alışmışlardı. Fakat Süleyman et-Tâcir diğer tüccarlar gibi yapmadı. Seyahati esnasında gördüğü her şeyi ailesine anlatmak yerine günlüklerine yazdı.” Süleyman et-Tâcir hatıra defteri ya da günlük gibi küçük notlar aldığı için onun seyahati diğerlerinden farklı olarak daha sonra bir eser haline gelebilmiştir. Diğer tüccarlar Arap geleneğinde yaygın olan şifahi yöntemle gidip gördükleri yerleri ailelerine ve çevrelerine anlattıkları ve yazıya aktarmadıkları için onun döneminde başka bir tüccar tarafından yazılmış seyahatname bulunmamaktadır.

Seyahate başlama tarihi ve seyahati hakkında bilgi edinilmesi için seyahatnamenin kendisinden bilgi alınması daha uygun olacaktır. Bu seyahatnamenin asıl nüshası Fransa’da bulunmaktadır. “Fransa’da Paris halk kütüphanesinde 2281 numara ile korunmuş benzersiz değerli bir el yazması bulunmaktadır. Elli dört varaktan oluşur. Birinci varak hariç her varak ön ve arka sayfadan oluşur.”¹³² “Arapça aslı ve Fransızca tercümesi 1845 yılında yayımlanmıştır.”¹³³ Fransa’da

¹³⁰ Muhammed Fehim, *Edebu’r-Rehalât*, s. 202.

¹³¹ Kındil, *Edebu’r-Rihle fi’t-Turâsi’l-‘Arabî*, s. 98.

¹³² Süleymân et-Tâcir, ‘*Acâibu’d-Dünyâ ve Kıyâsu’l-Buldân*, s. 24.

¹³³ Kındil, *Edebu’r-Rihle fi’t-Turâsi’l-‘Arabî*, s. 99.

yapılan bu çalışma seyahatnamenin tekrar gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bu yazma nüsha dışında şu ana kadar başka bir nüsha bulunamamıştır.¹³⁴

Esere bakıldığında, seyahatnamenin yazıldığı tarihin IX. ile X. yüzyıllar arası olduğu görülmektedir. Süleyman et-Tâcir yolculuğunu üçüncü hicri asrın ilk yarısında yapmıştır.¹³⁵

Süleyman et-Tâcir'in eserde Hindistan ve Çin'den bahsetmesi sebebiyle seyahatname sonradan "Aḥbâru's-Şîn ve'l-Hind" olarak isimlendirilmiştir.¹³⁶ Seyahatname, iki bölümden oluşmaktadır, her bölüm bu dönemle ilgili meşhur efsaneler, gerçekler, bilimsel bilgiler, astronomi ve coğrafya ile ilgili çeşitli bilgileri anlatmaktadır.¹³⁷ Birinci bölümün ilk kısmında insanlar ve kocaman balıklar ikinci kısmında Bengal Körfezi (Bahr Harken), bu körfezin denizi ve adalarından bahsetmiştir. İkinci bölümde Hindistan ve Çin ülkelerinden haberler ve krallarından ve onların adları, yaptıkları savaşlar, gelenek ve göreneklerinden, tarihlerinden bahsetmiştir.¹³⁸

"Arap körfezinin Doğu sahilinde bulunan Sîrâf şehri limanı Çin'e ve Hindistan'a giden yolculuğunun başlangıcıdır. Yolda çok milletler, ticari merkezler, limanlar, şehirler ve ülkeler geçti. Gittiği yerlerle ilgili önemli ticari, coğrafi, deniz trafiği hakkındaki bilgileri ve geleneklerini öğrendi. Yolculuğundan döndükten sonra eğlenceli bir şekilde 237/851 yılında bu bilgileri kitabında vâsfetti ve özetleyerek anlattı."¹³⁹ Süleyman et-Tâcir'in dikkatli ve detaylı bir şekilde seyahat esnasında görülen bütün şehirleri, ticaret yollarını çok dikkatli bir şekilde anlattığı görülmektedir.

"Süleyman et-Tâcir h. 238 yılında Sîrâf'tan denizde yolculuğa başladı. Arap ada sahilindeki Maskat şehrine sonra Malibar sahilinde Kelam şehrine gitti. Seylan adasının Kuzey'inde Telk boğazını ve Bengal Körfezi'ni geçti."¹⁴⁰ Adaları, denizleri, parkları, Çin'de Hanfua limanına ulaşıncaya kadar anlatmaya devam etti.¹⁴¹ Gittiği

¹³⁴ Tim Mackintosh Smith, *Rihlet-Ebu Zeyd Sırafi, Kitab Ahbaru's-Sini ve'l-Hind*, el-Mektebe el-Arabiyye, s. 5.

¹³⁵ Süleymân et-Tâcir, 'Acâibu'd-Dünyâ ve Kıyâsu'l-Buldân, s. 16.

¹³⁶ Cilacı, *Aḥbâr'uş-Şîn ve'l-Hind*, s. 493.

¹³⁷ Süleymân et-Tâcir, 'Acâibu'd-Dünyâ ve Kıyâsu'l-Buldân, s. 17.

¹³⁸ Süleymân et-Tâcir, 'Acâibu'd-Dünyâ ve Kıyâsu'l-Buldân, s. 17-22.

¹³⁹ Süleymân et-Tâcir, 'Acâibu'd-Dünyâ ve Kıyâsu'l-Buldân, s. 16.

¹⁴⁰ Kındil, *el-Edebu'r-Rihle fi't-Turâşi'l-'Arabî*, s. 99.

¹⁴¹ Kındil, *el-Edebu'r-Rihle fi't-Turâşi'l-'Arabî*, s. 100.

yerlerde gördüğü değişik yiyecek ve içecekleri de anlatmıştır, hatta “Çinli olmayıp, ilk defa çay hakkında yazan, çayı zikreden Süleyman es-Sîrâfi’dir.”¹⁴²

Süleyman et-Tâcir coğrafyacı, tarihçi veya edebiyatçı olmayıp sadece tüccar olduğu için kendi doğal üslubunu kullanmıştır. Bu yüzden “bazen halk lehçesi kullanması düzensiz, karışık olması ve konular arasında bağlantı bulunmaması ve çok kısa ve öz olması sebebiyle tenkit edilmiştir”¹⁴³ Süleyman et-Tâcir’in üslubunun ilmi veya edebi bir üslup olmadığı görülmektedir. Onun üslubunun sadece kendi bilgi birikimine ve geleneklerine dayandığı görülmektedir. Fakat onun üslubunun diğer seyyahlar kadar edebi olmaması eserinin edebi bir nitelik taşımadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü bu ve bunun gibi eski dönemde yazılan seyahatnameler modern dönemde yazılacak seyahatnamelere öncü olarak seyahatnamenin gelişmesini sağlayan eserlerdir. Süleyman et-Tâcir’in seyahatnamesinin, Arap gezi edebiyatındaki rolü ve konumu bu şekilde değerlendirilebilir.

1.2.1.3.Ebû Muhammed el-‘Abderî

Tam adı Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Mes‘ûd el-‘Abderî ve künyesi de Ebû Abdillâh’tır.¹⁴⁴ el-‘Abderî diye anılması en büyük dedesinin adının ‘Abdud-Dâr Kûsayy el-‘Kuraşî olması sebebiyledir.¹⁴⁵ Ailesi Kureyş kabilesine mensup olduğu için “Onun arkadaşı Endülüslü seyyah İbn Cubeyr gibi saf Arap’tır”¹⁴⁶ Saf Arap olduğu için onun dili de saf Arapça olması sebebiyle seyyah’ın seyahatnamesi önemlidir. ‘Abderî Endülüs’ün Belensiye şehrine mensuptur. Doğum tarihi ve vefat tarihi belli değildir.¹⁴⁷ ‘Abderî sadece üç kitap yazmıştır bunlar:

- *Medhal’uş-Şer’i’ş-Şerîf ‘ala’l-Mezâhibi’l-Erbe’a*
- *Rihletu’l-‘Abderî / er-Rihletu’l-Mağribiyye*
- *Şumûs’u’l-Envâr ve Kunûzu’l-Esrâr (Harfler ve ruhaniliği hakkında bir kitaptır)*¹⁴⁸

¹⁴² Hüseyin Muhammed Fehim, *Edebu’r-Rehalât*, s. 203.

¹⁴³ Süleymân et-Tâcir, *‘Acâibu’d-Dünyâ ve Kıyâsu’l-Buldân*, s. 22.

¹⁴⁴ Kındîl, *Edebu’r-Rihle fi’t-Turâsi’l-‘Arabî*, s. 465.

¹⁴⁵ Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehâle el-Muslimûn fi’l-‘Usûri’l-Vusta*, s. 96.

¹⁴⁶ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ver’-Rahhâle el-Muslimûn*, Dâr’ul-Beyân el-‘Arabî,ty., s. 347.

¹⁴⁷ Nihad Çetin, “‘Abderî-Ebû Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 67-68.

¹⁴⁸ Kındîl, *el-Edeb’r-Rihle fi’t-Turâsi’l-‘Arabî*, s. 465.

el-‘Abderî’nin seyahatnamesinin el yazması şeklindeki hali “Farklı kütüphanelerde korunmuş bazı yazmaları bize ulaştırmıştır. Fransız Müsteşrik Şarbunu, Fransa Asya Dergisinde bazı kısımlarını yayımlamıştır.¹⁴⁹

el-‘Abderî’nin seyahatnamesini diğer seyahatnelerden farklı kılan el-‘Abderî’nin sadece seyyah değil aynı zamanda “*fakih, dilci, edip, seyyah*”¹⁵⁰ olması sebebiyle gidip gördüğü yerleri anlatmakla kalmayıp o bölgelerde yaşayan âlimlerinden ve ilimlerinden, kitaplarından bahsetmesidir. Dil ile ilgilendiği ve dilci olduğu için yazdığı seyahatnamenin Arap edebiyatı seyahatnameleri arasındaki yeri önemlidir. Seyahatname fasih bir Arapça ile yazılmıştır. Bunun sebebi onun dil ile uğraşmasıdır. “*Üslubu h. VII. asır üslubu gibi değildir, farklıdır XX. asır üslubu gibi görünmektedir. O ayrıcalıklı, ince, tatlı bir üslupla Tunus hakkında konuşmuştur.*”¹⁵¹

el-‘Abderî gidip gördüğü yerlere bir fakih ve âlim gözüyle baktığı için gittiği ve gördüğü yerleri detaylı ve dikkatli bir şekilde anlatmıştır.

Hac ibadeti için 688/1289, Fas’ta Şuveyre şehrinden (Mogador)¹⁵² yolculuğa çıkmıştır. el-‘Abderî kendi seyahatnamesinde yolculuğa başladığı yer ve zamanı şöyle bildirmektedir. “*25 Zilkade 688 yılında Hâcce şehrinden yolculuğumuza başladık. Kafîle Güney’e gitti.*”¹⁵³

Önce Hâcce şehrinden başladı ve güneye doğru gitti. Enes şehrine ulaşınca kadar gördüğü dağları vahaları çiftçileri anlattı ve sonra Cezayir’deki Tilimsan şehrine ulaştı. Bu şehirdeki cami, çarşı, mezar, hamam ve bahçeleri anlattı. Cezayir, Melyanah ve Kostantin şehirlerini ziyaret etti. Onların meşhur yerlerini zikretti. Cezayir’den sonra Tunus’u anlattı ve Tunus’un halkını ve tabiatını çok beğendiğini ifade etti. Seyahatnamesinin birçok sayfasında Tunus halklarını, onların ahlak ve davranışlarını, âlimlerini camilerini çokça övdü. Tunus’tan sonra Libya’ya geçti İskenderiye’ye ulaşınca kadar yola devam etti. İskenderiye’den Kahire’ye geçti. el-‘Abderî, İbn Cubeyr’e muhalefet etti, Kahire’den, Akabe ve Hicaz’a kadar kara yoluyla gitti.¹⁵⁴ Mekke ve Medine’ye kadar olan yolculuğunu ve kutsal topraklarda gördüklerini, Hac ibadetini anlattı. Dönerken Filistin’den geçerek Kahire’ye sonra

¹⁴⁹ Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehâle el-Muslimûn fi’l-‘Usûri’l-Vusta*, s. 97.

¹⁵⁰ Kındil, *Edebu’r-Rihle fi’t-Turâsi’l-‘Arabi*, s. 465.

¹⁵¹ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve’r-Rahhâle el-Muslimûn*, s. 349.

¹⁵² Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehâle el-Muslimûn fi’l-‘Usûri’l-Vusta*, s. 97.

¹⁵³ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve’r-Rahhâle el-Muslimûn*, s. 347.

¹⁵⁴ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve’r-Rahhâle el-Muslimûn*, s. 352.

oradan aynı yolu takip ederek Fas'a kadar gitti. Böylece onun yolculuktan dönüşü 689/1290 yılında oldu.¹⁵⁵

Bu yolculuğunu el-'Abderî seyahati esnasında yazmamış, döndükten sonra Tilimsan şehrinde yazmıştır.¹⁵⁶

1.2.2. MODERN DÖNEM (AŞRU'L-HADÎS)

SEYAHATNAMELERİ

Aşru'l-vesîf olarak adlandırılan dönemde İbn Cubeyr ve İbn Battûta ile yeni bir boyut kazanan seyahatname, Modern dönem olarak adlandırılan XVIII. yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte gezi edebiyatının bütün özelliklerini barındıran bir tür haline gelmiştir. Bu dönemde seyahatname artık gerçek kimliğini kazanmıştır.

Bu dönemde yazılan seyahatnamelerde genel itibarıyla yalın bir dil kullanılsa da şiir, mesel, darb-ı mesel, hikâye, nükte ve buna benzer birçok halk edebiyatı malzemesinin kullanıldığını söylenilebilir.¹⁵⁷

Modern dönem seyahatnameleri incelendiğinde yetkin ilk seyahatnamenin Muhammed Ömer et-Tûnisî'ye (ö.1274/1857) ait olan "*Teşhîzü'l-Ezhân*" adlı eseri olduğu söylenmektedir. Onu et-Ṭahtâvî'nin (ö.1290/1873) "*Taḥlîş 'ul-İbrîz fi Telhîş-i Bârîz*" adlı eseriyle takip ettiği bildirilmektedir. Yine dönemin dikkat çeken isimlerinden bir tanesi, "*Min Mısr ilâ Mısr*" adlı eseri ile dikkatleri üzerine çeken Türk asıllı Muhammed Ferîd (ö.1338/1919) ve otuz senelik seyahatini anlattığı "*Müzakerât (Hatıralar)*" adlı eseriyle Abdülaziz es-Se'âlibî (ö.1944) olduğu zikredilmektedir.¹⁵⁸

Dönemin önemli eserlerinden bazıları ve müellifleri şu şekilde zikredilmektedir: *Ġarâibü'l-İġtirâb ve Nuzhetu'l-Elbâb fi'z-Zehâb ve'l-ikâme ve'l-iyâb ve Neşvetü's-şemûl fi's-sefer ilâ İslâmbûl* adlı eserleriyle Şihâbuddîn el-Âlûsî (1802-1854), *İrşâdü'l-Elibbâ İlâ Mehâsini Urubbâ* adlı eseriyle Abdullah Fikrî (1834-1889), *er-Rihletü'l-Hicâziyye, Rihletü's-sayf ilâ Ūrubbâ, er-Rihle ilâ Emrîkâ ve er-Rihle ile'l-Endelüs* adlı eserleriyle el-Betenûnî (Ö.1938), *el-Birens fi Bârîz rihle*

¹⁵⁵ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-Raḥḥâle el-Muslimûn*, s. 353.

¹⁵⁶ Kındil, *Edebu'r-Rihle fi't-Turâsi'l-'Arabî*, s. 465.

¹⁵⁷ Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle", s. 45.

¹⁵⁸ Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle", s. 44 (Muhammed Radî Rahman Kasimî, "er-Rihle ve Âdabuha fi'l-Luga Arabiyye", s. 58-65'ten naklen)

ilâ Feransâ ve Svisrâ adlı eseriyle el-Vartetânî (Ö.1952), Rifâ'a et-Tahtâvî (1801-1873), Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1801-1887), Muhammed Huseyn Heykel (1888-1956), Muhammed el-Hıdır Huseyn (1876-1958), Tâhâ Huseyn (1889-1973), Huseyn Fevzî (1900-1988).¹⁵⁹

Modern dönem başlığı adı altında yukarıda ismi geçen eser ve müelliflerden Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî'nin *Kitâbu'l-İbrîz*'i, Ahmed Fâris eş-Şidyâk'ın *el-Vâsıta ilâ Ahvâli Malta*'sı, örnek olarak ele alınacaktır.

1.2.2.1. Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî ve Kitâbu'l-İbrîz

Rifâ'a Râfi' b. Bedevî b. Alî b. Muhammed et-Tahtâvî el-Hüseynî el-Hâşimî, 1216/1801 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Adını annesinin dedelerinden Rifâ'a b. Abdüsselâm'dan almıştır.¹⁶⁰ Doğduğu yer Tahta'ya bağlı olduğu için ona et-Tahtâvî de denilmiştir.¹⁶¹ Soyu baba tarafından Muhammed el-Bâkır yoluyla Hz.Hüseyn'e, annesi tarafından Hazrec kabilesine dayanır. Ailesinden çok sayıda âlim ve sûfi yetişmiştir.¹⁶²

O dönemde batı dünyasının üstünlüğü fark edilerek yurt dışına öğrenci gönderilmeye başlanmıştı.¹⁶³ Gönderilen bu burslu öğrenci heyetlerinden bir tanesinde et-Tahtâvî imam ve vekilharç sıfatıyla 1826 yılında Paris'e gitti.¹⁶⁴ et-Tahtâvî'nin Paris'e gitmesinde yine kendisinden ve görüşlerinden etkilendiği hocası Hasan al-'Atţâr'ın etkili olduğu söylenmektedir. Hasan al-'Atţâr Avrupa'ya gidecek öğrenci grubundan sorumlu kişi olduğu için, Fransa'ya gönderilen grubun başına imam vasfıyla et-Tahtâvî'nin görevlendirilmesini sağlamıştır. Paris'te bulunduğu yıllarda Fransızca öğrenerek tercüme ve çeşitli alanlarda okumalar yapmıştır. Bu dönemde 12 kitabın tercümesini de yaptığı bildirilmektedir. Onun bu okumaları ve

¹⁵⁹ Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s. 116 (Anwar G. Chejne, "Travel Books In Modern Arabic Literature", *The Moslem World*, c. LII, 1962, s. 207-221'den naklen)

¹⁶⁰ Hilal Görgün, "Rifâ'a et-Tahtâvî", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 95.

¹⁶¹ Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname ve Türleri*, s. 97 (Rifâ'a Râfi' Tahtâvî, *Paris Gözlemleri (Tahlis'ul-İbrîz fî Telhîşu Bâriz ev el-Divan el-Nefis bi Eyvan-ı Baris)*, trc. Cemil Çiftçi, 1. bs., İstanbul, 1992, s. 9'dan naklen)

¹⁶² Görgün, "Rifâ'a et-Tahtâvî", s. 95.

¹⁶³ Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname ve Türleri*, s. 98 (Tahtâvî, *Paris Gözlemleri*, s. 11'den naklen)

¹⁶⁴ Görgün, "Rifâ'a et-Tahtâvî", s. 95.

çalışmalarının yoğunluğu sebebiyle Fransa'da bulunduğu dönem sonunda sol gözünde görme kaybı başlamıştır.¹⁶⁵

et-Ṭaḥṭâvî'nin hocası Salih Macdi onun karakteristik özelliklerini ve görünüşünü şu şekilde anlatmaktadır:

Eserlerine bakıldığı zaman hocası Salih Macdi'nin ifade ettiği gibi her şeyden çok okuyup yazmayı önemseydiğini Fransa'da yaptığı çalışmalarla sol gözünde oluşan görme kaybını daha iyi anlıyoruz. et-Ṭaḥṭâvî'nin seyahatname, tarih, coğrafya türünde yazılmış yedi eseri bunun dışında farklı alanlarda yazılmış on iki eseri ve birçok tercümesi bulunmaktadır.¹⁶⁶

Seyahatname, coğrafya ve tarih alanında:

- 1- Taḥlîşü'l-İbrîz fî(ilâ) Telḥîşi Bârîz
- 2- el-Kenzü'l-Muḥtâr fî Keşfi'l-Arâdî (İktîşâfi'l-ardî) ve'l-bihâr
- 3- el-Meşâbîhu'l-Münîre fî Tevârîhi'l-Ḳurûni'l-aḥîre
- 4- Envârü Tevfîkı'l-Celîl fî Aḥbâri Mısr ve Tevsîkı Benî İsmâîl
- 5- Menâhicü'l-Elbâbi'l-Mısrîyye fî Mebâhici'l-Âdâbi'l-'Aşriyye: Mısır'a döndükten sonra Vali'nin ona emretmesiyle mühendislik, tıp, diller okulunu inşa ettikten sonra modern ilimler ve edebiyatlar hakkında öğrencileri teşvik ve onlara rehberlik etmek için bu kitabı yazdı. Kitabın bir bölümü siyasi konularda bilgilendirmek amaçlı yazılmıştır.
- 6- *Nihâyetü'l-İcâz fî Sîreti Sâkini'l-Ḥicâz*
- 7- *ed-Devletü'l-İslâmiyye Nizâmühâ ve 'Amâlâtühâ*, isimli eserleri bulunmaktadır.¹⁶⁷

Eser müellife ait ilk kitap olup, et-Ṭaḥṭâvî bu eseri Ezher'den mezun olunca yazmıştır.¹⁶⁸ Bu seyahatnameyi yazmasında hocası Hasan Attar'ın etkisi olmuştur.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Ali Bilgenoğlu, "Ortadoğu'da Bir Öncü: Modernitenin Mısır'a İlk Taşıyıcısı Rifâ'a Râfi el-Ṭaḥṭâvî", *History Studies International Journal of History = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi [Ortadoğu Özel Sayısı]*, Samsun, 2010, s. 31-32 (Sawaie, "Rifâ'a Râfi' et-Ṭaḥṭâvî ve Modern Arap Edebiyatı Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı, s. 165-171; Camal al-din al-ğayyal, *Rifâ'a Râfi el-Tahtavî*, Kahire, ty., s. 26; Cihaner Akçay, *Rifâ'a Râfi' Al-Ṭaḥṭâvî* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 11; Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 106'dan naklen)

¹⁶⁶ Görgün, "Rifâ'a et-Ṭaḥṭâvî", s. 96.

¹⁶⁷ Görgün, "Rifâ'a et-Ṭaḥṭâvî", s. 96.

¹⁶⁸ Akçay, *Rifâ'a Râfi' Al-Ṭaḥṭâvî*, s. 22.

¹⁶⁹ Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname ve Türleri*, s. 104 (Ṭaḥṭâvî, *Paris Gözlemleri*, s. 23'den naklen)

et-Ṭaḥṭâvî eseri yazarken Mısır'ın kalkınmasını kültürel ve ekonomik olarak daha ileri seviyelere ulaşmasını amaçlamış ve bu sebeple seyahatnamesinde bu konulara değinmiştir.¹⁷⁰

et-Ṭaḥṭâvî 'ye ait bu kitap yeni Mısır döneminde yazılmış ilk seyahatname ve Modern Arap nesrinin de öncülüğünü yapan bir eser olması sebebiyle önem arz etmektedir.¹⁷¹

et-Ṭaḥṭâvî seyahatnamesini günlük olarak yazmıştır, bu sebeple eseri günlük notlardan oluşmaktadır. Seyahatname giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Seyahatnamesinde bazen kendisine ait şiirler bazen de başkasına ait şiirlere yer verildiği görülmektedir.¹⁷²

et-Ṭaḥṭâvî seyahatnamesinin girişini üç kısma ayırmıştır. İlk kısımda insanların çeşitlerinden bahsetmiştir. İnsanları üç sınıfa ayırmıştır. İlk sınıf vahşi medeniyetsiz insanlar, ikinci sınıf zor hayat yaşayan bedevi insanlar, üçüncü sınıf ise medeni ve kolay hayat yaşayan insanlardır.¹⁷³ Girişinde ikinci kısımda devletin gelişmesi için en çok talep edilen önemli bilimlerden bahsetmiştir. Bu bilimleri on beşe ayırmıştır. Bunlar ziraat, sanayi, tıp, mühendislik, tercüme bilimlerini kapsamaktadır.¹⁷⁴ Girişinin üçüncü kısmında Avrupalı ülkelerden bahsetmiştir.¹⁷⁵

Rifâ'a Râfi'et-Ṭaḥṭâvî'nin seyahatnamesi giriş ve girişten sonra dört makaleden oluşan sefer bölümünden meydana gelmektedir. Sefer bölümünden sonra beşinci makale Fransız siyaseti hakkındadır. Bundan sonra gelen altıncı makalede ise bütün bilimlerden tafsilatlı şekilde bahsetmiştir. Her makaleyi de bölümlere ayırmıştır. İlk makalesi dört bölüm, ikinci makalesi iki bölüm, üçüncü makalesi on üç bölüm, dördüncü makalesi altı bölüm, beşinci makalesi yedi bölüm, altıncı ve son makalesi yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden sonra sonuç bölümü gelmektedir.

¹⁷⁰ Akçay, *Rifâ'a Râfi' Al-Ṭaḥṭâvî*, s. 22. (al-Naccâr, Hüseyin Fevzi, *Rifâ'a al-Tahtavi*, Mısır, 1987, s. 98)

¹⁷¹ Akçay, *Rifâ'a Râfi' Al-Ṭaḥṭâvî*, s. 22-23 (Abd al-Rahman al-Rafi'i, *'Aşr Muhammed Ali*, Kahire, 1951, s. 499'dan naklen)

¹⁷² Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname ve Türleri*, s. 97 (Ṭaḥṭâvî, *Paris Gözlemleri*, s. 48-49'den naklen)

¹⁷³ Rifâ'a Râfi'et-Ṭaḥṭâvî, *Taḥlîş 'ul-İbrîz fî Telḥîşi Bârîz, Muessesetu Hindevî li't-Ta'limve's-Sekâfe*, Kahire, 2012, s. 14.

¹⁷⁴ Ṭaḥṭâvî, *Taḥlîş 'ul-İbrîz fî Telḥîşu Bârîz*, s. 19.

¹⁷⁵ Ṭaḥṭâvî, *Taḥlîş 'ul-İbrîz fî Telḥîşu Bârîz*, s. 21.

Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî seyahatnamesinin başlangıcında üslubunu şu şekilde belirlemiştir:

“*Bu kitabı yazmak istediğimde özel olması ve bütün insanların onu okuyabilmesi için ifadesinin kolay olmasına çalıştım. Bu küçük bir kitap olmasına rağmen fayda ve yararlarla doludur.*”¹⁷⁶ et-Tahtâvî bütün insanların ve öğrencilerinin okuyup faydalanabilmesi için bu kitabı açık sade bir dille ve özet bir şekilde yazmıştır.

Dili açık genelde sade ve basit olmakla birlikte Arap grameri kurallarına fazla dikkat etmeden yazılmıştır.¹⁷⁷

1.2.2.2. Ahmed Fâris eş-Şidyâk ve el-Vâsıta ilâ Ahvâli Malta

Fâris eş-Şidyâk, Modern Arap edebiyatını temsil eden şair, gazeteci ve yazar olarak tanınmıştır.¹⁷⁸Tam adı Ahmed Fâris b. Yusuf b. Mansur b. Ca’fer b. Fahd eş-Şidyâk¹⁷⁹ olup, hayatını anlattığı *es-Sâk ‘ale’s-Sâk* isimli eserinde¹⁸⁰kendisine Fâryâk ismini takarak başından geçenleri 3. tekil şahıs kipiyle anlatmıştır.¹⁸¹Şidyâk’ın nerede ve ne zaman doğduğu tartışma konusu olmuştur, onun için Aşkut¹⁸² veya Hades’te doğdu denilmektedir. Fakat ölmeden önce cenazesinin doğum yeri olan Hades’e naklini istemesi Lübnan’ın bir köyü olan Hades’te doğduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Doğum yılı olarak da 1801’in daha makul daha akla yatan bir tarih olduğu söylenmektedir çünkü onun doğduğu tarih olarak öne sürülen 1796, 1804, 1805 yıllarının verilen bilgilerle çeliştiği ifade edilmiştir.¹⁸³

¹⁷⁶ Tahtâvî, *Tahlîş ‘ul-İbrîz fi Telhşu Bârîz*, s.12.

¹⁷⁷ Muhammed Sawaie, “Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî ve Modern Arap Edebiyatı Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı”, trc. Şener Şahin, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, c. XIV, S. II, s. 170.

¹⁷⁸ Atilla Çetin, “Fâris eş-Şidyâk”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, s. 168.

¹⁷⁹ Demircan, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, s. 111.

¹⁸⁰ Yakup Civelek, *Ahmed Fâris eş-Şidyâk Edebi Şahsiyeti ve el-Cevâib Gazetesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1997, s. 48.

¹⁸¹ Zeynep Gül Erel Çalan, Şidyâk ‘tan Faryâk’a Ahmed Fâris el-Şidyâk’ın Dünya Tasarımı, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, c. II, S. IV, s. 39.

¹⁸² Civelek, *Ahmed Fâris eş-Şidyâk Edebi Şahsiyeti*, s. 48; Çetin, “Fâris eş-Şidyâk”, s. 168.

¹⁸³ Civelek, *Ahmed Fâris eş-Şidyâk Edebi Şahsiyeti*, s. 48-49 (Emin Ma ‘luf, “Hamsûne Sene ala Vefâti’s-Şidyâk”, *Mecaletu’l-Muktataf*, c. 91/III, 1937, s. 310’dan naklen)

Şidyâk'ın ailesi Suriye'den Lübnan'a gelip buradaki Hıristiyan cemaate katılan Marunîlerdendir. Marunîler Süryani asıllı Antakya'nın kuzeydoğusunda yaşamış Maronların müritleridirler.¹⁸⁴

Kardeşinin Maruni Patrikliğinin işkencesi sebebiyle ölmesi Şidyâk'ın tüm hayatını etkilemiştir. Bu olaylar üzerine Lübnan'dan önce İskenderiye'ye sonra 1926 yılında Malta'ya gitmiştir. Bu olay onun farklı yerlere seyahatinin başlangıcını tetiklemiştir.¹⁸⁵

Şidyâk'ın elli kadar eserinin olduğu bilinmekle beraber bunlardan sadece otuz beş tanesi basılmıştır.¹⁸⁶ Bu çalışmada onun sadece seyahatname ile ilgili eserleri zikredilecektir.

Seyahatnameleri:

1-*Ehâsinu 'l-Makâl fi Mehâsini Ehli 'ş-Şimâl*,

2-*el-Vâsıta fi Ma 'rifeti Ahvâli Malta*

3-*Keşfu 'l-Muhabbâ 'an Fünûni Urubbâ*,

4-*es-Sâk 'ale's-Sâkfimâ Hüve'l-Fâryâk*

Şidyâk'ın *el-Vâsıta fi Ma 'rifeti Ahvâli Malta* adlı seyahatnamesi yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Malta'yı ilçe ilçe bölge bölge anlatmakta ve eski tarihinden bahsetmektedir. Malta'nın en eski dönemlerindeki Fenikeli tüccar ve yolculardan bahsetmektedir. Daha sonra Yunanistan bu adayı Milita olarak isimlendirecektir. Bundan sonra Malta, Malta'nın nasıl fethedildiği ve nasıl müslümanlaştığından bahsetmektedir.¹⁸⁷

İkinci kısımda Malta'nın ikliminden ve bahçelerinden bahsetmiştir. Şidyâk bu bölümde afiyet ve sağlığın öneminden, Malta'nın farklı ikliminin olduğundan bahsetmiş ve bu durumdan olan rahatsızlığından bahsetmiştir. Bu bölümde mevsimleri anlatmıştır. Bitkilerden, meyve ve sebzelerin tatlarından, fiyatlarından

¹⁸⁴ Çalan, “Şidyâk ‘tan Faryâk’a Ahmed Fâris el-Şidyâk’ın Dünya Tasarımı”, s. 41 (Philip K. Hitti, *A Short History of Lebanon*. Macmillan, 1965, s. 90-91’den naklen); Çetin, “Fâris eş-Şidyâk”, s. 168.

¹⁸⁵ Çetin, “Fâris eş-Şidyâk”, s. 168.

¹⁸⁶ Çetin, “Fâris eş-Şidyâk”, s. 168.

¹⁸⁷ Ahmet Fâris eş-Şidyâk, *el-Vâsıta fi Ma 'rifeti Ahvâli Mâlta*, Muessesetu Hindevî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, Kahire, ty., s. 9-14.

bahsetmiştir. Sonra bahçeler hakkında konuşmuş ve onların görünüm ve şekillerini anlatmıştır.¹⁸⁸

Üçüncü kısımda Malta adasının başkenti olan Valta'dan buradaki evlerden, insanlardan, yaşam biçiminden bahsetmiştir. Evlerin oda mutfak ve banyolarını detaylı olarak tasvir etmiştir. Daha sonra kiralık evleri, otelleri bunların düzen ve sistemlerini anlatmıştır. Caddeleri, bunların düzen ve temizliğini, çarşıları, lokantaları, kiliseleri tasvir etmiş ve halkın kutladığı bayramlardan, bahsetmiştir. Bütün bu konuları anlatırken Arap ülkeleriyle karşılaştırmalarda bulunmuştur.¹⁸⁹

Dördüncü bölümde Malta halklarının geleneklerini adetlerini ve ahlaki durumunu anlatmıştır. İlk olarak erkeklerin ve kadınların elbiselerini anlatarak şehirdeki ve köylerdeki insanları karşılaştırmıştır. Aynı şekilde evde giydikleri kıyafetlerle dışarıda giydikleri kıyafetler üzerinde durmuştur. Sonra yemeklerinden, ekmek çeşitlerinden ve nasıl yapıldıklarından bahsetmiştir. Malta'da kurbağaları ve fareleri yediklerine dikkat çekmiştir. Şidyâk yemeklerinin Müslüman yemeklerine benzememesi ve temiz olmayışından dolayı Malta'yı sevmediğini söylemektedir. Bu bölümde Malta halkının evlilik merasimlerine değinmiştir. Ölüleri nasıl defnettiklerini anlatmıştır. Ahlak ve davranışlarını yabancılara ve birbirlerine olan muamelelerini dile getirmiştir. Malta halkının Hristiyan olduğundan ve dini gün ve bayramlarında neler yaptıklarından bahsetmiştir.¹⁹⁰

Beşinci bölümde Malta'daki İngiliz devleti ve yönetimi hakkında bilgi vermiştir. Malta adasının İngilizler için siyasi, ekonomik ve askeri açıdan çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bölüm İngiltere'nin Malta'dan aldığı vergilerle başlamıştır. Şidyâk İngiltere'nin Malta'dan alacağı vergileri ve harcamaları nasıl düzenlediğini anlatmıştır. İngilizlerin Malta'nın ekonomik durumunun kötü olması sebebiyle Maltalılara merhametli davrandıklarından, onların Malta'nın yerli halkının yönetimini nasıl düzenlediğinden bahsetmiştir. Şidyâk kendisinin Malta'ya gittiği dönemde hâkimlerin ve adalet mekanizmasında yer alanların kötülüğünden

¹⁸⁸ Şidyâk, *el-Vâsıta fî M'arifet Ahvâli Mâlta*, s. 15-20.

¹⁸⁹ Şidyâk, *el-Vâsıta fî M'arifet Ahvâli Mâlta*, s.21-33.

¹⁹⁰ Şidyâk, *el-Vâsıta fî M'arifet Ahvâli Mâlta*, s.34-47.

bahsetmiştir. Son olarak İngilizlerin İngiltere'deki ve Malta'daki ahlaklarını, davranışlarını karşılaştırmıştır.¹⁹¹

Altıncı bölümde Malta halkının müziğinden bahsetmiştir. Şidyâk müzik hakkında bir şey bilmediğini fakat sadece orada duyduklarını aktardığını söylemiştir. Şidyâk bu bölüme teorik bir şekilde başlamıştır. Sonra Avrupalıların müzik çeşitlerinden bahsetmiş ve Arap ve Avrupa müziğini karşılaştırmıştır. Malta'nın müziğinin ne Arapların ne de Avrupalıların müziklerine benzediğini söylemiştir. Özgün bir müziklerinin olduğunu, köylerdeki müzik ve şarkılarını şehirde bulunan tiyatro ve kiliselerdeki müziklerden farklı olduğunu anlatmıştır.¹⁹²

Eserin yedinci bölümü Malta halklarının dili hakkındadır. Şidyâk Malta dilinin Arapça'nın bir kolu olduğunu söylemekte ve Maltalılar'ın İtalyanca ve İngilizce öğrendiklerinden bahsetmektedir. Şidyâk İtalyanca'yı ticari muameleler ve dini metinler için, İngilizce'yi ise yönetim dili olarak kullandıklarını söylemiştir. Daha sonra Malta dilinin gramer kurallarından ve bu dilin diğer dillerden çok fazla kelime aldığından bahsetmektedir. Şidyâk Malta dilinin asıl kaynağının hangi Arapça lehçesi olduğu geldiğinin münakaşasını yapmaktadır.¹⁹³

Seyahatnamesinde özelde Malta dili ile ilgili bilgiler verirken Arap dili ile ilgili bilgilere de değinmesi sebebiyle onun bu seyahatnamesi önemlidir. Onun bu eseri modern dönem seyahatnamesi olmakla birlikte Arap dili lehçeleri ve dil kurallarının tartışıldığı bir eser olması bakımından önem arz etmektedir.

¹⁹¹ Şidyâk, *el-Vâsıta fî M'arifet Ahvâli Mâlta*, s.49-54.

¹⁹² Şidyâk, *el-Vâsıta fî M'arifet Ahvâli Mâlta*, s.55-61.

¹⁹³ Şidyâk, *el-Vâsıta fî M'arifet Ahvâli Mâlta*, s. 63-73.

İKİNCİ BÖLÜM
İBN FADLÂN VE SEYAHATNAMESİ

İbn Fađlân ve Hayatı

Tam adı Ahmed b. Fađlân b. Abbâs b. Râsid b. Hammâdolup, İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen Abbasi elçilik heyetinin kâtibi ve bu seyahati anlatan seyahatnamenin yazarı olarak bilinmektedir.¹⁹⁴ Hayatı hakkında edinilen bilgi yazdığı seyahatname ile sınırlıdır. İbn Fađlân seyahatnamesinin başında kendisini şu şekilde tanıtır:

*“Bu kitap Muhammed b. Süleyman’ın mevlası ve Halife el-Muktedir’in Bulgar (Şakâlibe) hükümdarına gönderdiği elçi Ahmed b. Fađlân b. el-Abbas b. Râşid b. Hammâd’ın eseridir.”*¹⁹⁵

İbn Fađlân’ın bu ifadesine bakılarak onun Arap asıllı olmadığı sonucuna varılmaktadır. Çünkü efendisi olarak belirttiği Muhammed b. Süleyman’ın, Abbasi devletinden önce Tolunoğulları’nın emrinde olduğu söylenmektedir. İbn Fađlân onun mevlası olduğu için buradan onun Arap asıllı olmadığı ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁶

İbn Fađlân seyahatnamesinde, halifenin mektubunu hükümdara okumak, gönderilen hediyeleri teslim etmek ve kafilde bulunan fakihlere muallimlere başkanlık etmekle görevlendirildiğini ifade etmektedir.¹⁹⁷ Seyahatte dini konularda kendisine yöneltilen soruları cevaplandırması ve orada kendisiyle birlikte birçok ilim adamı olmasına rağmen hepsinin İbn Fađlân’a danışması onun iyi bir âlim olduğunu göstermektedir.¹⁹⁸ Yazdığı seyahatname incelendiğinde İbn Fađlân’ın sağlam bir edebi kültüre güzel bir üsluba sahip olduğu, karakter olarak da dindar, ahlaklı, dürüst, iffetli, İslam’ın yayılması için gayret gösteren bir insan olduğu görülmektedir.¹⁹⁹ Heyet başkanı olmadığı halde halifenin mektubu ve verilecek hediyelerin İbn Fađlân tarafından teslim edilecek olması da heyetteki en yetenekli ve bilgili kişinin İbn Fađlân olduğunun diğer bir göstergesidir.²⁰⁰

¹⁹⁴ Saleh Muhammedoğlu Aliev, “İbn Fađlân”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 477.

¹⁹⁵ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi* (Rihletu İbn Fađlân), trc. Ramazan Şeşen, 3. bs., Yeditepe, İstanbul, 2012, s. 1.

¹⁹⁶ Şeşen, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 1.

¹⁹⁷ Şeşen, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 1.

¹⁹⁸ Musa Bakırcı, *İbn Cubeyr ve İbn Fađlân Seyahatnamelerinde Sosyolojik Unsurlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017, s. 71; Saleh Muhammedoğlu Aliev, “İbn Fađlân”, s. 477.

¹⁹⁹ Bakırcı, *İbn Cubeyr ve İbn Fađlân Seyahatnamelerinde Sosyolojik Unsurlar*, s. 72; Saleh Muhammedoğlu Aliev, “İbn Fađlân”, s. 477.

²⁰⁰ Aliev, “İbn Fađlân”, s. 477.

İbn Fađlân, 1999 Amerikan yapımı “13. Savaşçı” filminde Abbasiler zamanında Bağdat’ta yaşayan Arap şair ve gezgin olarak tanıtılmıştır.²⁰¹

İbn Fađlân’ın günümüze kadar ulaşan tek eseri Rıhletu İbn Fađlân isimli seyahatnamesidir.

1.2.1 İbn Fađlân’ın Seyahatnamesinin Arap Edebiyatında Yeri ve Önemi

İbn Fađlân’ın eserinin tarih ve coğrafya alanında çok önemli kaynak olması sebebiyle eserin aynı zamanda edebi bir kaynak oluşu göz ardı edilerek eser üzerindeki çalışmalar genellikle tarih ve coğrafya bilim dalları etrafında dönmüştür. Eserin dil ve edebiyat açısından değerlendirilememesinin bir başka nedeni de seyahatnamelerin edebi bir yazı türü kabul edilerek bu alanda çalışma yapılmasının da gecikmiş olmasıdır. İbn Fađlân’ın seyahatnamesi aynı zamanda edebi bir kaynaktır ve onun eserinin bu alanda seyahatname türü içerisinde değerlendirilmesi, üzerinde çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Arap edebiyat tarihine bakıldığında yapılan ilk seyahatlerin sözlü olarak aktarıldığı için orta dönemden günümüze kadar ulaşmış bir seyahatnamenin olmadığı yukarıda değinilmişti. Bu dönemden sonra coğrafyadan, tarihten ve diğer bilim dallarının etkisinden kurtularak ortaya konulmuş seyahatnamelerden ilkinin İbn Fađlân’ın seyahatnamesi olduğu söylenmektedir. Her ne kadar tam anlamıyla modern dönemde yazılan seyahatnamelerle kıyaslandığında edebi unsurların kullanılması ve şekil itibariyle zayıf kalsa da Arap edebiyatında ortaya konulup tam anlamıyla seyahatname özelliği gösteren eser İbn Fađlân’ın seyahatnamesiyle başlamaktadır. Bu yönüyle İbn Fađlân’ın eseri seyahatnamelerin oluşmasında öncü olması ve o dönemin Arap edebiyatına ışık tutması nedeniyle önem arz etmektedir.

Eser kendi yazıldığı dönemin dili, seyahatname yazı türlerinin dili, üslubu hakkında fikir vermesi ve İbn Fađlân’ın yaşadığı bölgenin dilini yansıtması sebebiyle önemlidir. Eser bu kadar önemli olmakla birlikte, dil alanında yapılan çalışmalar

²⁰¹ Celal İkbâl Selek, *İbn Fađlân ve el-Girnatî Seyahatnamelerinde Türklük ile İlgili Kavramlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2016, s. 12 (Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, ‘Zweite den Supplementbänden angepasste Auflage’, Brill, Leiden 1943. Band 1, s. 261’den naklen)

kısıtlı kalmıştır. Klasik dönem kaynaklarına bakıldığında eser ve müellifi hakkında çok az yerde bilgi verildiği görülmektedir.

İbn Faḍlân'ın eserinin öneminin fark edilerek ün kazanması ve üzerinde çalışmaların yapılması uzun zaman almıştır. Bu süreç ve yapılan çalışmalar gözden geçirildiğinde Arap edebiyatı alanında neden bu alanda az çalışma olduğu ve neden bu alanda çalışma yapılması konusunda geç kalındığı daha iyi anlaşılacaktır.

“Niçin Yâkût Ḥamevî, İbn Faḍlân'dan Mu‘cemu’l-Udebâ’da, Ṭabaḳât’ul-Udebâ’it-Tarihîyyîn, Ṭabaḳât’ul-Mevali de değil de sadece Mu‘cemu’l-Buldân’da bahsetmiştir... İbn Faḍlân Halife’nin mevlası, Muhammed ibn Süleyman’ın mevlası ve Halife Muktedir Billah’ın mektubunu taşıyan değil miydi ?”²⁰²

İbn Faḍlân bu kadar önemli bir kişiyken ve seyahati bu kadar önemli olmasına rağmen neden birçok önemli kaynaktan adı zikredilmemektedir de sadece adını Yâkût el-Ḥamevî, Mu‘cemu’l-Buldân’ında bahsetmiştir.

“Niçin İştahrî ve İbn Rüste ve el-Mes‘ûdî, bu seyahatnameden faydalanıp onu zikretmediler ?”²⁰³ Yâkût el-Ḥamevî gibi önemli çalışmaları olan İştahrî, İbn Rüste ve el-Mes‘ûdî İbn Faḍlân’ın seyahatnamesinden yararlanmalarına rağmen onun isminden ve seyahatnamesinden çalışmalarında bahsetmemişlerdir. Bu dikkat çekici bir durumdur.

“Eski ve modern Arap kaynakları bu seyyahın hayatını münakaşada çok cimriydiler ve İbn Faḍlân seyahatnamesinin girişinde adını zikretmeseydi seyahatnamesinin üçte birinin kaybolduğu gibi onun adı kaybolacaktı.”²⁰⁴ İbn Faḍlân’ın adının dahi kendi seyahatnamesi dışında neredeyse hiç zikredilmemesi de bunun başka bir delilidir.

Bütün bu çalışmalarda İbn Faḍlân adının ve seyahatnamesinin az geçmesine rağmen Batı ülkelerinde ve Kuzey’de çok geniş bir alanda *İbn Faḍlân Seyahatnamesi* bir şekilde duyulmuş ve birçok bilim adamı daha sonradan İbn Faḍlân’ın seyahatnamesini araştırma konusu haline getirmiştir. Arap coğrafya ve tarih kitaplarında bu kadar az geçen bir seyyah ve seyahatnamenin yayılıp ün kazanmasının sebebi şu şekilde açıklanabilir: “Bu seyahatname ülkelerin uzaklığı ve

²⁰² el-Hâmise ‘Allâvî, *el-‘Acâibiyye fî Edebi’r-Reḥâlât Rihletu İbn Faḍlân Nemûzecen* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mentûrî-Kusnîne Üniversitesi., el-Cezair, 2005, s. 154.

²⁰³ el-Hâmise ‘Allâvî, *el-‘Acâibiyye fî Edebi’r-Reḥâlât Rihletu İbn Faḍlân Nemûzecen*, s. 154.

²⁰⁴ el-Hâmise ‘Allâvî, *el-‘Acâibiyye fî Edebi’r-Reḥâlât Rihletu İbn Faḍlân Nemûzecen*, s. 155.

zikredilen durumların garipliği sebebiyle geniş alanda yaygınlık ve meşhurluk kazandı.”²⁰⁵ Tabii ki bu seyahatname sadece sıradan bir insanın acayip olayları basit bir şekilde anlattığı bir risale değildir. Seyahatnamenin tekrar önem kazanması sadece bununla açıklanamaz. Bir başka sebep, “İbn Fađlân gittiği ülkelerden ve onların toplumsal, siyasal durumlarından bahsettiği ve önemli bilgiler içerdiği için Avrupa ülkelerinde ve özellikle Rusya’da bu seyahatname yeniden önem kazandı.”²⁰⁶ İbn Fađlân gittiği ülkelerin siyasi ekonomik kültürel durumlarına detaylı değindiği için tarih coğrafya gibi bilimlere kaynaklık edecek bir eser haline gelmesi sebebiyle önem kazanmıştır. Bununla birlikte hakkında çok az bilgi olan eski Rus tarihi hakkında bilgi verildiği için Avrupa’da ve Rusya’da ayrı bir önem kazanmıştır. Avrupa ve Rusya’ya bu seyahatnameyi ulaştıran kaynak ise Yâkût el-Ĥamevî olmuştur. Rus ve Bulgar tarihine önem veren müsteşrikler, İbn Fađlân seyahatnamesine el-Ĥamevî yoluyla öğrenerek önem vermişlerdir.²⁰⁷ Müsteşriklere göre Arap ve müslüman seyahatnameleri en önemli ve en eski kaynak oldu. Ignas j. Krackovski bu seyahatnamenin önemini takdir eden müsteşriklerden biridir. Eski Arap coğrafyacıları olan Yâkût el-Ĥamevî, İştâhrî, el-Mes’ûdî ve İbn Rüste gibi önemli isimleri ve eserlerini münakaşa etmiştir ve şöyle demiştir: “İbn Fađlân’ın meşhur seyahatnamesi, diğer coğrafyacılar ve onların eserleri arasındaki önemi sebebiyle ilk sırada gelmektedir.”²⁰⁸

İbn Fađlân’a ait günümüze kadar ulaşmış olan bu seyahatname bulunmadan önce böyle bir yazılı kaynağın olduğu Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed et-Tûsi’nin XII. yüzyılda son Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul için yazdığı, ‘Acâ’ibü’l-Maĥlûkât, adlı coğrafya kitabında ve Yâkût el-Ĥamevî’nin yazdığı, Mu’cemü’l-Buldân isimli eserinde yaptıkları alıntılar dolayısıyla bilinmekteydi. İranlı Emîn-i Ahmed-i Râzi de isim vermeden seyahatnameyi kaynak olarak kullanmıştır.²⁰⁹ Zeki Velidi Togan’ın 1923 yılında İran’ın kuzey doğusundaki Meşhed kütüphanesinde seyahatnameyi

²⁰⁵ el-Hâmise ‘Allâvî, *el-‘Acâibiyye fî Edebi’r-Reĥâlât Rıĥletu İbn Fađlân Nemüzece*, s. 166.

²⁰⁶ el-Hâmise ‘Allâvî, *el-‘Acâibiyye fî Edebi’r-Reĥâlât Rıĥletu İbn Fađlân Nemüzece*, s. 167.

²⁰⁷ el-Hâmise ‘Allâvî, *el-‘Acâibiyye fî Edebi’r-Reĥâlât Rıĥletu İbn Fađlân Nemüzece*, s. 167.

²⁰⁸ Ignas J. Kraçkovski, *Tarihu’ledebi’l-Coğrafi el-Arabî*, çev. Selahaddin Osman Haşim, Lecnetu’t-te’lifve’t-terceme ve’n neşr, 1963, s. 186.

²⁰⁹ Aliev, “İbn Fađlân”, s. 478.

bulması üzerine eser üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.²¹⁰Zeki Velidi Togan'ın, 1939 yılında eser üzerine Viyana Üniversitesinde yaptığı doktora, *İbn Faḍlân's Reiseberichi* ismiyle yayımlanmıştır.²¹¹ Bunu takip eden dönemde 1975 yılında eser Bedir Yayınevi tarafından "*İbn Faḍlân Seyahatnamesi*" olarak basılmıştır. Arapça metni esas alınarak çevirisi Ramazan Şeşen tarafından yapılan eser Yeditepe Yayınevi tarafından basılmış olup Lütfi Doğan tarafından da benzer bir şekilde çeviri çalışması yapılmıştır.²¹²

Yakın dönemde esere ilk değinen kişi Danimarkalı J. K. Rasmussen olmuştur. Danimarkalı J.K. Rasmussen'in eserden makalesinde bahsetmesiyle seyahatname dikkat çekmiş İngilizce, İsveççe ve Latince'ye çevirileri yapılmıştır. Onun ardından Rus şarkiyatçı Christian Martin Fraehn, bir çalışma yapmış ve bu çalışması Yâḳût el-Hamevî'nin seyahatnameden alıntı yaptığı yerlerin Arapça metinleriyle neşredilmesi şeklinde olmuştur. Arap edebiyatı uzmanı İgnaty Krachkovski, şarkiyatçı A. P. Kovalevski'nin "İbn Faḍlân'ın Volga'ya Seyahati" adlı çalışmasını isim vermeden yayımladı, yayımlanan bu eser üzerinde tekrar çalışmalar yapan Kovalevski kitabı genişleterek ve tashih ederek yeniden yayımlamıştır. Daha sonra eser Sâmî ed-Dehhân tarafından yayımlanmıştır. Ebûl-Fazl Mîr Seyyid Alinaki Tabâtabâi eseri *Sefernâme-i İbn Faḍlân* ismiyle Farsçaya, Richard Frye ve Robert P. Blake tarafından İngilizceye, K. Czeglédy tarafından Macarcaya, Marius Canard tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş olup bunun dışında Japonca ve başka dillere tercümesi de yapılmıştır.²¹³

İbn Faḍlân'ın seyahatnamesi dizi *halinde The Roof of the World veya Saqf al-Alam* ismiyle yayımlanmıştır. Yine İbn Faḍlân'ın seyahatnamesinin 1999 yılında "13. Savaşçı" isimli bir Amerikan filmine konu edinildiği bilinmektedir.

Yakın tarihte Enver Hayri tarafından yapılan ve Söz neşriyat tarafından yayımlanan Tatarca, Rusça çeviriler büyük önem arz etmektedir. Enver Hayri'nin bu çalışmaları, kendisinden önce yapılan çeviri yanlışlarını da düzeltir mahiyettedir. Seyahatname ile ilgili neredeyse bütün çalışmaları, tercümeleri de topladığı için aynı

²¹⁰ Selek, *İbn Faḍlân ve El-Gırnati Seyahatnamelerinde Türklük ile İlgili Kavramlar*, s. 11 (A. Zeki Velidi Togan, *İbn Fadlan's Reisbericht*. Deysche Morgenlandische Gesellschaft, Leipzig, 1939'ten naklen)

²¹¹ Aliev, "İbn Faḍlân", s. 479.

²¹² Selek, *İbn Faḍlân ve El-Gırnati Seyahatnamelerinde Türklük ile İlgili Kavramlar*, s. 11.

²¹³ Aliev, "İbn Faḍlân", s. 479.

zamanda güzel bir kaynaktır.²¹⁴ İbn Fađlân'ın, 12 Muharrem 310/12 Mayıs 922'de yılında Bulgaristan'a ulaşması sebebiyle bu günü günümüz Tataristan devleti resmi dini tatil olarak kabul etmiştir.²¹⁵

Seyahatnamenin abartılı üslubu da esere farklı bir yaklaşım sergilenmesine sebep olmuştur. Seyahatname hakkında kulaktan duyma uydurulmuş bilgilerin derlendiği bir esermiş gibi farklı yorumlar yapılmış olsa da eser incelendiğinde aslında bunun yazarın üslubundan kaynaklandığı veya siyasi kaynaklı olduğu görülecektir.

Seyahatname hakkında benzer görüşler ileri süren çalışmalardan bir tanesi de Sefer Solmaz'ın "*İbn Fađlân Seyahatnamesine Göre İtil Bulgarları*" isimli kitabıdır.²¹⁶

1.2.2. Eserin Muhtevası

Seyahatname yolculuğun başlangıcının anlatıldığı bir giriş ve seyahat eden heyetin uğradığı çeşitli beldelere göre altı başlık altında anlatılmıştır. Eserde bahsi geçen beldelere göre ayrılmış altı bölüm başlığı şunlardır: Maveraünnehir ve Harezm, Türk Ülkelerine Giriş, Oğuz-Peçenek-Başgırt Ülkeleri, Bulgarlar, Ruslar, Hazarlar.²¹⁷ İbn Fađlân yolculuğuna Bağdat'tan 21 Haziran 921'de başlayarak 11 Mayıs 922 Pazar gününde Bulgar krallığı yanındaki Volga nehrine ulaşmıştır. İbn Fađlân'ın gidişinin on bir ay sürdüğü bilinmektedir fakat dönüş yolu, dönüş tarihi ve Bağdat'a ulaştığı süre bilinmemektedir.²¹⁸

İbn Fađlân seyahatnamesine kendisini tanıtarak başlamış ve seyahatinin sebebini açıklamıştır. Seyahatnamesinin ilk kısımlarında bu seyahatte kendisinin ve yanında yola çıkan kişilerin görevleri hakkında bilgi vermiştir. Bu yolculuğu önemli ve ayrıcalıklı kılan, İbn Fađlân'ın bulunduğu heyetin, Bulgar hükümdarı İlteber Almuş b. Şilki'nin müslüman olduktan sonra Abbasi Halifesi Muktedir Billah'a mektup yazması üzerine gönderilmiş olmasıdır.

²¹⁴ Elfina Sibgatullina, "İbn Fađlân'ın Seyahatnamesi Rusça ve Tatarca Tercüme Üzerine", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Dergisi*, Ankara, 2013, S. 2, s. 181-184.

²¹⁵ el-Kılânî, *er-Rehalât ve'r-Rehâle fi't-Târîhi'l-İslâmî*, s. 64.

²¹⁶ Fadime Koçak, İbn Fađlân seyahatnamesine Göre İtil Bulgarları, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2019, S. 10, s. 311-315.

²¹⁷ İbn Fađlân, *İbn Fađlân seyahatnamesi*, s. 1-53.

²¹⁸ İbn Fađlân, *Risâletü İbn Fađlân*, thk. Sâmî Dehhân, Kahire, ty., s. 37.

Bu mektupta Bulgar hükümdarı, İslamiyet'i öğretecek fakih gönderilmesi mescid yapılması, bütün ülkede, İslamiyet'in yayılması için bir minber yapılması, düşmanlarından korunmak için bir kalenin yapılması gibi isteklerde bulundu. Halife bunu kabul etti ve söz konusu heyeti ona gönderdi.²¹⁹ Bulgarlar ile Hazarlar arasında şiddetli düşmanlık vardı ve aralarında çok savaş olmuştu. *"Bu düşmanlıklarının en önemli sebebi Hazar krallarının soylarının Bulgarların soyuna benziyor oluşudur. Hazarların memleketi Volga nehrinin ağzında bulunur ama onlar Yahudi dinine tabidirler. Hazar kralları Bulgarları kendilerine tabi olanlar olarak görüyorlardı."*²²⁰

Bulgarlara gönderilen resmi heyetin dört kişiden oluşmasına karar verildi. Bunlar; Nezirul Hurrâmi'nin mevlası Sevsen er-Rassi, Turki Tekin, Bulgar Baris, Ahmet İbn Fađlân ve bunlarla birlikte Bulgar bir elçidir.²²¹

İbn Fađlân seyahatnamesini her güne belirli bir tarih atarak yazmamıştır fakat 309/21 Haziran 921'de Bağdat'tan çıkarak anlattığı bu yolculukta hemen hemen her uğradığı yeri ve burada kaç gün kaldığını belirtmektedir.²²² Tahmini olarak bir tarih belirlemesi yapılabilir. Fakat ikamet edilen beldeler arası yolculuk süresi bilinmediği için tam olarak günler belirlenemeyecektir.

İbn Fađlân Bulgar medeniyeti, gelenekleri ve ticaretini bizim için açık bir şekilde sunmuştur. Bu geleneklerden biri Bulgarlar'ın başkasının sofrasına dokunmayıp sadece kendi sofralarından yemeleri ve saygı göstermek için kafalarındaki şapkalarını çıkarıp kollarının altına koymalarıdır.²²³

Müellif, Maveraünnehir ve Harezmi bölgelerine ulaşmaya kadar seyahati hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Sadece uğradıkları beldeleri ve burada geçirdikleri süreyi bildirmiştir. Buna göre Bağdat'tan çıkan heyet sırasıyla bugün Irak topraklarında bulunan Nehrevan, Deskere, Hulvan'a gitmiş oradan bugün İran topraklarında bulunan Sâve, Rey, Huvar el-Rey, Simnân, Dâmeğan'a ulaşmıştır. Daha sonra heyet Maveraünnehir ve Harezmi bölgesine sırasıyla şu bölgelerden

²¹⁹ Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehâle el-Muslimûn fi'l-'Usûri'l-Vusta*, s. 23.

²²⁰ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ver'-Raĥhâle el-Muslimûn*, s. 46.

²²¹ Yâkût Hamevî, *M'ucemu'l-Buldân*, Dâr Şâdir, Beyrût, 1977, I., 486.

²²² İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 2-4.

²²³ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ver'-Raĥhâle el-Muslimûn*, s. 46.

geçerek ulaşmıştır: Nişabur, Serahs, Merv, Kuşmahan, Âmul (bugün Şercui olarak bilinmektedir) ve Ceyhun geçilerek Firebr'e gidilmiştir.²²⁴

Maveraünnehir ve Harezmi seyahatinde Samani hükümdarı Nasr b. Ahmet ve Harezmi hükümdarı Harezmişah Muhammed b. Irak ile aralarında geçen diyalogo anlatmıştır. İbn Fađlân, bu bölümde Samani hükümdarı Nasr b. Ahmet hakkında daha sakalı çıkmamış genç bir hükümdar olduğuna değinerek görünüşüyle ilgili detaylı bilgi de vermiştir. Bu bölümde hava şartları, iklim, para birimleri ve Harezmi halkının konuşma şekli hakkında bilgi vermiştir. Özellikle de iklimin çok soğuk olduğunu belirtmiştir.²²⁵Bu bilgileri verirken öznel ifadeler kullanmıştır.

Maveraünnehir ve Harezmi bölgesindeki seyahatinden sonra 309/4 Mart 922'de Cürcaniye'den hareket ederek Türk ülkelerine varışını anlatmıştır. Türk ülkelerinde yolculuk esnasında soğuk iklim ve hava şartları sebebiyle yaşadıkları zorlukları dile getirmiştir.²²⁶

Türk ülkelerine girdikten sonra Oğuzlarla karşılaşan İbn Fađlân onların inanç biçimleri hakkında detaylı bilgi vermiştir. Oğuz Türkleri'nin dürüst, mert, vefalı, sadık ve misafirperver oluşundan bahsettikten sonra Oğuz Türkleri arasında adam öldürmenin, zina yapanın kötü bir şekilde cezalandırıldığını anlatarak toplumun karakter ve kültür yapısı hakkında bilgi vermiştir. Oğuzlardan sonra Peçeneklerle karşılaşan İbn Fađlân bu iki toplumu birbiriyle kıyaslayarak ekonomik durumları hakkında bilgi vermiştir. Oğuz ve Peçeneklerde gördüğü üstün ahlak ve karakterin Başgird Türklerinde olmadığını anlatır.²²⁷

Heyet Bulgar topraklarına ulaşınca İbn Fađlân Bulgar hükümdarıyla aralarında geçen diyaloga bu beldeye has bazı coğrafi özelliklere (gündüz ve gece sürelerinin değişmesi, yıldırımlar gibi) değinmiştir. Bulgar hükümdarı ile aralarında geçen dini bir konuyu aktarması sebebiyle bölgedeki müslümanların tabi oldukları mezhep hakkında da bilgi vermiştir. Hatta bu bölgeye has bitki ve hayvanlara da değinmiştir. Daha sonra İtil nehri kıyısına gelmeleri sebebiyle Rusları gören İbn Fađlân Ruslar'ın dış görünüşleri inançları giyim tarzları temizlik anlayışları gelenek ve görenekleri yönetim şekli hakkında detaylı olarak bilgi vermiştir. Bu bölümden

²²⁴ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 2-4.

²²⁵ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 4-9.

²²⁶ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 5-6.

²²⁷ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 6-12.

sonra aynı şekilde Hazarların yönetimi inançları hakkında bilgi veren İbn Fađlân bu bölgeye uğrayıp uğramadığı hakkında eserinde bir şey yazmamıştır. Seyahatin nasıl sona erdiği, dönüş güzergâhı hakkında bilgi vermemiştir.²²⁸

1.2.3. Eserin Dili ve Üslubu

Eserin dili ve üslubunu inceleyebilmek için İbn Fađlân'ın seyahatnamesi üzerine yapılan çalışmalarda seyahatnamenin aslı olarak kullanılan metinlere ve çeşitli çalışmalarda İbn Fađlân'ın seyahatnamesinden yapılmış olan alıntılara bakarak hareket etmek daha doğru olacaktır. Bu sebeple önce eski çalışmalara burada yer verilmesi uygun olacaktır.

Sami Dehhan eser hakkında: “Bu risalede acayip bir şey var Fakih bir adam olmasına rağmen ediplerin en iyi yöntemlerini kullanarak tasvirlerde bulundu ve kendi içinde hissettiği korku dehşet ve mutluluk hislerini dile getirdi. Fakih gibi değil maharetli bir edip gibi gördüklerini bize yaklaştırdı”²²⁹ demektedir. İbn Fađlân'ın seyahatnamesine bakıldığında onun diğer İslam âlimleri gibi yalın, kuru bir üslubunun olmadığı, edebi bir dil kullandığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle İbn Fađlân'ın dilinin kuvvetli olduğu ve edebi birikiminin iyi olduğu söylenebilir. Hatta İbn Fađlân'ın üslubu bazen diğer edipleri de geçecek seviyeye ulaşıyordu. Eleştirmenler İbn Fađlân'ın üslubunu yalın düz bir üslup olarak değil, edebi bir üslup olarak tasvir ettiler.

*“İbn Fađlân'ın kaleminin kuvvetli cümlelerinin güzel üslubunun çekici olması, harika bir şekilde ifade ederek özetlemesi, kelimeleri çok dikkatli seçmesi sebebiyle eğer İbn Fađlân görevini söylemeseydi ve açıklamasaydı onu sadece edebiyatçılar (edipler) olarak yazardık”*²³⁰ Buradan yola çıkarak seyahatnamenin dilinin ve üslubunun bir edebiyatçı tarafından yazılmış gibi fevkalade olduğu söylenebilir.

Kur'an ve Hadis İbn Fađlân'ın üslubunu etkilemiştir. İbn Fađlân Kur'an ve Hadisten çok istifade etmiştir.²³¹

²²⁸ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 12-28.

²²⁹ İbn Fađlân, *Risâletü İbn Fađlân*, s. 28.

²³⁰ İbn Fađlân, *Risâletü İbn Fađlân*, s. 28.

²³¹ İbn Fađlân, *Risâletü İbn Fađlân*, s. 29.

Yukarıda İbn Faḍlân'ın seyahatnamesiyle ilgili yapılan çalışmalara ve seyahatnameden alıntı yapılmış olan eserlere değinilmişti. Şimdi sırasıyla bu eserlerde geçen metinler incelenecektir.

İbn Faḍlân'ın seyahatnamesi yaklaşık altmış sayfadan oluşan bir risaledir. Seyahatnamenin dili yalın, açık ve sade olmakla birlikte İbn Faḍlân'ın anlatımı mübalağalıdır. Olayları abartılı bir şekilde aktarmıştır. Mübalağa yaparken yer yer benzetmeler de kullanmıştır. Onun bu mübalağalı anlatımına seyahatnamesinde geçen altı bölüm başlığı altında sırasıyla şu metinler örnek olarak gösterilebilir:

Maveraünnehir ve Harezmi Bölgesi:

فأقمنا بالجرجانية أياماً. وجمد نهر جيحون من أوله إلى آخره.

وكان سمك الجم سبعة عشر شبراً. وكانت الخيل والبغال والحمير والعجل تجتاز عليه كما تجتاز على الطريق. و هو ثابت، لا يتخلخل. فأقام على ثلاثة أشهر. فرأينا بلداً، ما ظننا إلا أن بابا من الزمهرير

قد فتح علينا منه.²³²

“Cürçaniye’de günlerce kaldık. Ceyhun nehri baştanbaşa dondu. Buzun kalınlığı 17 karıştı. Atlar, katırlar, eşekler, arabalar yolda gider gibi buzun üzerinden geçiyordu. Buz sabitti oynamıyordu. Bu şekilde üç ay kaldı. Öyle bir ülkeydi ki, kara kıştan sanki üzerimize bir kapı açılmıştı.”²³³

Bu anlatıma bakıldığı zaman buzun kalınlığının 17 karış olarak belirtilmesi, soğğun sanki kara kıştan bir kapı açılırcasına kendisini hissettirmesi onun mübalağalı anlatımını göstermektedir. İbn Faḍlân anlatımına mübalağasını daha da arttırarak şu şekilde devam etmiştir:

ولقد كنت أنام في بيت جوف بيت. و فيه قبة لبؤد تركية و أنا مدثر بالاكسبة والفرى. فرما التصق

خدي على المخدة...²³⁴ ولقد رأيتُ الحبابَ بما تكسى البوستينات من جلود الغنم لثلا تشق و

²³² İbn Faḍlân, *Risâletu İbn Faḍlân*, s. 83.

²³³ İbn Faḍlân, *İbn Faḍlân Seyahatnamesi*, s. 4.

²³⁴ İbn Faḍlân, *Risâletu İbn Faḍlân*, s. 85.

تنكسر، فلا يغني ذلك شيئاً. ولقد رأيت الأرض تنشق فيها أودية عظاماً لشد البرد، و أن الشجرة

العظيمة العادية لتنفلق بنصفين لذلك.²³⁵

“Bir evin içinde bulunan ikinci bir odada uyuyordum. Bu odada keçeden kubbeli Türk çadırı vardı. Ben ise elbiseler ve kürklere sarınmış yatıyordum. Çok defa yanağım buz tutup yastığa yapışıyordu.”²³⁶

“Harezm’de küpler çatlamasın veya kırılmasın diye koyun derisinden postlarla sarılır. Fakat hiçbir faydası olmaz. Orada soğğun şiddetinden yerin büyük vadiler gibi yarıldığını gördüm. Büyük eski ağaçlar soğuktan ikiye ayrılıyordu.”²³⁷

İbn Fađlân’ın bu satırlarda bahsettiği yer olan Cürcaniye bugün Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Urgenç’tir. Urgenç’in coğrafi konumu, iklimi göz önünde bulundurulduğunda ve insan tabiatı da düşünüldüğünde yanağın yastığa yapışacak kadar soğuk olduğu bir ortamda hayatta kalmanın imkânsızlığı da düşünülürse İbn Fađlân’ın anlatımındaki mübalağa daha iyi anlaşılacaktır. İbn Fađlân’ın soğğun şiddetinden yerin büyük vadi gibi yarıldığını ve ağaçların ikiye bölündüğünü söylemesi onun mübalağalı bir anlatım tarzının olduğunu açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda burada yerin büyük vadiler gibi yarıldığını söyleyerek teşbih yapmıştır.

وهم أوحش الناس كلاماً و طبعاً. كلامهم أشبه شيء بصياح الزرارير. و بها قرية على يوم يقال

لها أردكو، أهلها يقال لهم الكردالية. كلامهم أشبه شيء بنقيق الضفادع.²³⁸

“Harezmliler insanların söz ve tabiat bakımından en tuhaflarıdır. Sözləri sığırık kuşlarının seslerine çok benzer. Oraya bir günlük mesafede Erdekü adında bir köy var. Halkına Kerdeliler denir. Konuşmaları kurbağa vakvaklarına çok benzer.”²³⁹

²³⁵ İbn Fađlân, *Risâletü İbn Fađlân*, s. 85-86.

²³⁶ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 5.

²³⁷ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 5.

²³⁸ İbn Fađlân, *Risâletü İbn Fađlân*, s. 82.

²³⁹ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 4.

Bu bölümde Harezmliler ve ona yakın bir topluluk olan Kerdeliler'in konuşmaları ve sesleri dolayısıyla teşbih yapmıştır. Harezmliler'in sesini sığırcık kuşlarına, Kerdeliler'in konuşmalarını kurbağa vakvaklamasına benzetmektedir.

Bu bölümde görüldüğü üzere çok sade ve yalın bir dil kullanılmıştır. Bazen mübalağa bazen teşbih yapılmış, yapılan bu teşbihin dahi çok sade bir kullanımı vardır.

Maveraünnehir ve Harezm bölümünden sonra çok kısa bir şekilde Türk ülkelerine giriş başlığı altında devam ettiği anlatımında herhangi bir süslü edebi kullanım bulunmamaktadır.

Oğuz, Peçenek, Başgirt Ülkeleri:

İbn Fađlân'ın bu bölümde Başgirtler'in ne kadar tehlikeli bir topluluk olduğunu anlatırken yine mübalağalı bir anlatım kullandığı görülür.

يلقى الرجل الرجلَ فيقنزر هامته ويأخذها وبتركه.²⁴⁰

“Bir adam bir adama rastlarsa başını keser yanında götürür, vücudunu bırakır.”²⁴¹

Bütün bu abartılı anlatımlar seyahatnamenin verdiği bilginin güvenilirliği konusunda yanıltmamalıdır. Çünkü müellif, okuyan kişi tarafından rahat bir şekilde anlaşılabilir mübalağalı bir anlatım kullanmıştır. Bu anlatım tarzı okuyanı inandırma amacı gütmeyen burada sadece mübalağa sanatı kullanılmıştır.

Bulgarlar:

Bu bölüm İbn Fađlân'ın en çok teşbih kullandığı kısımdır. Teşbihlerin yanında mübalağalı anlatımına devam etmiştir.

Bulgar hükümdarı, kendisine halife tarafından gönderilip İbn Fađlân ve heyetkiler aracılığıyla teslim edilmesi gereken maddi yardımın kızgın bir şekilde neden verilmediğini sorması üzerine İbn Fađlân onun sesini teşbih kullanarak şu

²⁴⁰ İbn Fađlân, *Risâletü İbn Fađlân*, s. 108.

²⁴¹ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 12.

şekilde anlatmıştır, ²⁴² كأنما يتكلم من خابية “Sanki büyük bir küp içinden konuşuyormuş gibiydi.”²⁴³

Güneşin doğuşunu anlatırken, onu büyük bir buluta benzeterek teşbih yapmıştır, ²⁴⁴ كأنها غمامة كبرى “Güneş sanki büyük bir bulut gibidir.”²⁴⁵

Farklı bir kavimden iri yarı bir adamın tasvirini Bulgar hükümdarının ağzından anlatırken teşbih yapmıştır,

و اذا له رأسٌ كأكبر ما يكون من القدور و أنف أكثر من شبر و عينان عظيمتان و أصابع

تكون أكثر من شبر.²⁴⁶

“Büyük tencere (kazan) gibi bir başı, bir karıştan fazla burnu, iki büyük gözü, birer karıştan uzun parmakları var.”²⁴⁷

Adamın başı tencereye benzetilmiş, burnu, gözleri ve kulakları anlatılırken yine mübalağa yapılmıştır.

İbn Fađlân bu iri yarı adamı kendi ifadesiyle anlatırken şu şekilde teşbih yapmaktadır, ²⁴⁸ فرأيت رأسه مثل القفير الكبير. واذاً أضلاعه أكبر (من) عراجين النخل “başı büyük bir arı kovanı, kaburga kemikleri hurma yaprakları gibiydi”²⁴⁹

Ruslar:

Bu bölümde de İbn Fađlân teşbih yapmıştır. “Hurma ağacı gibi sarışın kızıl insanlar.”²⁵⁰ Rusların dış görünüşünden bahsederken, ²⁵¹ كأنهم النخل شقر حمر “başları hurma ağaçlarına benzetmiştir.

²⁴² İbn Fađlân, *Risâletu İbn Fađlân*, s. 120.

²⁴³ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 15.

²⁴⁴ İbn Fađlân, *Risâletu İbn Fađlân*, s. 126.

²⁴⁵ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 17.

²⁴⁶ İbn Fađlân, *Risâletu İbn Fađlân*, s. 137.

²⁴⁷ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 20.

²⁴⁸ İbn Fađlân, *Risâletu İbn Fađlân*, s. 140.

²⁴⁹ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 20.

²⁵⁰ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, s. 22.

²⁵¹ İbn Fađlân, *Risâletu İbn Fađlân*, s. 149.

İnançlarından bahsederken onları ²⁵²بل هم كالحمير الضالة ifadesiyle onları yollarını şaşırımış eşeklere benzeterek teşbih yapmıştır.²⁵³ Hazarları anlattığı bölümde de mübalağalı anlatımına devam etmiştir.²⁵⁴

---

²⁵² İbn Fađlân, *Risâletu İbn Fađlân*, s. 151.

²⁵³ İbn Fađlân, *İbn Fađlân Seyahatnamesi*, a. 23.

²⁵⁴ İbn Fađlân, *Risâletu İbn Fađlân*, s. 169-172.

SONUÇ

Arap dili alanında, gezi edebiyatı konusunda yeterli çalışmanın olmaması seyahatnameler üzerinde çalışma yapılmasını zorlaştırmaktadır. Gezi yazıları günce, mektup, hatırat, kronikler olmak üzere çok çeşitlidir. Bu yazı türleri arasında edebi nitelik taşıyan eserlerin belirlenerek gezi edebiyatı bağlamında değerlendirme yapılması bu eserler ile seyahatnamelerin birbirinden ayrılarak üzerinde çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Seyahatnamelerin önemi XIX. yüzyılda fark edilmiştir. Bu durum ortaya koyulan eserler üzerinde çalışma yapılmasını geciktirmiştir.

Arap seyyahların, IX. asırdan itibaren ortaya koydukları seyahatnamelere bakıldığında ilk seyahatnamelerin yalın duru bir dili olmakla birlikte diğer eserlerden ayırıcı özelliklerini kazanmasında ilk adımı atan eserler niteliğinde oldukları anlaşılmaktadır. İlk yazılan seyahatnameler daha çok seyahatnamelerin kendine has karakteristik özelliğini kazanmasının temellerini atan eserler olmuştur. Bu yalın ve duru üsluba rağmen eski eserler arasında edebi değeri yüksek olan seyahatnameler de bulunmaktadır. Bu çalışmada bahsi geçen seyahatnamelere bakıldığı zaman yazılma tarihleri ile bağlantılı olarak dillerinin sade veya süslü, şiirsel anlatım kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu seyahatnameler yazılma tarihlerine göre sıralandığında sırasıyla; Süleyman et-Tâcir, İbn Fađlân, İbn Cubeyr, Ebu Muhammed el-‘Abderî ve sonra İbn Battûta’nın seyahatnamesi gelmektedir. Süleyman et-Tâcir ve İbn Fađlân’ın seyahatnamesi yalın ve sade bir dille yazılmıştır. Çünkü bu alanda yazılmış ilk ve eski eserler arasındadır. Daha sonra ortaya koyulmuş olan İbn Cubeyr, el-‘Abderî ve İbn Battûta’nın seyahatnamelerine bakıldığında artık seyahatnamenin seci, şiir, teşbih sanatlarının kullanıldığı edebi bir tür olduğu görülmüştür.

İbn Cubeyr ile birlikte seyahatnameler üstün edebi bir nitelik kazanmıştır. Eskiden diğer yazı türlerinden ayrılarak sade bir üsluba sahip olan seyahatnamelerin seyri İbn Cubeyr ile tamamen değişmiştir. Kendisinden sonra gelen seyyahlar eserlerinde daha uzun beyitler kullanmışlar daha süslü sanatlı bir dili tercih etmişlerdir. İbn Cuzeyy’in, İbn Battûta’nın seyahatnamesini düzenlerken daha uzun beyitler kullanması, çeşitli benzetmeler yapması bunun en güzel örneklerinden

sadece bir tanesidir. Modern dönemde ortaya konulan seyahatnamelerle bu durum zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde ortaya konulan seyahatnameler için ise Rifâ'a Rafi et-Tahtâvî ve Şidyâk'ın seyahatnameleri güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Bütün bu sürecin başlangıcı olarak kabul edilebilecek en eski eserlerden bir tanesi İbn Fađlân'ın seyahatnamesi olmuştur. İbn Fađlân'ın gittiği yerlerdeki insanların inançları gelenekleri kültürlerinden para birimlerine kadar öznel bir şekilde bahsetmesi onun seyahatnamesinin bu alanda ortaya koyulan eserlere öncülük ettiğini fakat dilinin ve üslubunun sade olması sebebiyle seyahat edebiyatının sanki İbn Cubeyr ile başlamış gibi algılanmasına sebep olduğu görülür. Hâlbuki diğer coğrafya, tarih gibi bilimlerden ayrılarak Arap edebiyatında seyahatname özelliği gösteren ilk eser İbn Fađlân'ın seyahatnamesidir. İbn Fađlân'ın dilinin yalın olmasıyla birlikte benzetme yaptığı ve mübalağa sanatını kullandığı da görülmektedir. Bu şekilde İbn Fađlân'ın seyahatnamesiyle başlayan bu serüven İbn Cubeyr'in seyahatnamesiyle yükselmiş ve modern dönem seyahatnameleri ile taçlanmıştır. Bu sebeple İbn Fađlân'ın eserinin önemi, Arap edebiyatında seyahatnameler arasındaki konumu itibarıyla bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

İbn Fađlân'ın seyahatnamesi kendi döneminin dilini yansıtması, bulunduğu bölgenin dili hakkında fikir vermesi ve seyahatnamenin geçmişten günümüze geçirdiği değişim ve gelişiminin gözler önüne serilmesi açısından önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Abdülhâdî et-Tâzî, *er-Raḥalât ilâ Şibhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Riyad, 1424.
- Abd al-Rahman al-Rafi'i, *Aşr Muhammed Ali*, Kahire, 1951.
- ACAR, Abdurrahman, İbn Cubeyr Seyahatnamesinde Dinsel Hoşgörü, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, c. XVII, S. II, 2004.
- Aḥmed Ramazan Aḥmed, *er-Rihle ver-Raḥḥâle el-Muslimûn*, Dâr'ul-Beyân el-'Arabî, ty.
- Ahmet Fâris eş-Şidyâk, *el-Vâsiṭa fî Ma'rifeti Aḥvâli Mâlta*, Hindâvî Kültür ve Eğitim, Kahire, ty.
- AKÇAY, Cihaner, *Rifâ'a Râfi' Al-Taḥtâvî* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.
- al-Naccâr, Hüseyin Fevzi, *Rifâ'a al-Taḥtâvî*, Mısır, 1987.
- Aliev Saleh Muhammedoğlu, "İbn Faḍlân", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX.
- Anwar G. Chejne, "Travel Books In Modern Arabic Literature", *The Moslem World*, c. LII, 1962.
- el-Ḥâmse 'Allâvî, *el-'Acâibiyye fî Edebi'r-Reḥalât Rihletu İbn Faḍlân Nemûzecen*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mentûrî-Kostantine Üniversitesi, Cezayir, 2005.
- ASİLTÜRK, Bâki, Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and history of Turkish or Turkic*, c. IV, 2009.
- AYKUT, A. Sait, "İbn Battûta", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX.
- BAKIRCI, Musa, *İbn Cubeyr ve İbn Faḍlân Seyahatnamelerinde Sosyolojik Unsurlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017.
- BARAN, Musab, *'Abdulḡanî en-Nablusî ve Gezi Edebiyatı Bağlamında el-Ḥaḍratu'l-Unsiyye Fi'r-Rihleti'l-Kudsîyye Adlı Eseri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2017.
- BİLGENOĞLU, Ali, "Ortadoğu'da Bir Öncü: Modernitenin Mısır'a İlk Taşıyıcısı Rifâ'a Râfi' el-Taḥtâvî", *History Studies International Journal of History = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi [Ortadoğu Özel Sayısı]*, Samsun, 2010.

BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der arabischen Litteratur*, 'Zweite den Supplementbänden angepasste Auflage', Brill, Leiden, Band 1, 1943.

Camal al-din al-ğayyal, *Rifa' a Rafi' el-Tahtâvî*, Kahire, ty.

Cemâluddîn Fâlih el-Kîlânî, *er-Rehalât ve'r-Rehâle fi't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâr Zenbaka, Kahire, 2014.

CİLACI, Osman, "Ahbâru's-Şîn ve'l-Hind", *DİA*, İstanbul, 1988, I.

CİVELEK, Yakup, *Ahmed Fâris eş-Şidyâk Edebi Şahsiyeti ve el-Cevâib Gazetesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1997.

COŞKUN, Menderes, "Seyahatname", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII.

ÇALAN, Zeynep Gül Erel, "Şidyâk 'tan Faryak'a Ahmed Fâris el-Şidyâk'ın Dünya Tasarımı", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, c. II, S. IV.

ÇETİN, Atilla, "Fâris eş-Şidyâk", *DİA*, İstanbul, 1995, XII.

ÇETİN, Nihad, "Abderî-Ebû Muhammed", *DİA*, İstanbul, 1988, I.

DEMİRAYAK, Kenan, Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 1994.

DEMİRCAN, Abdurrahman, *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 2. bs., Aydın Kitabevi, Ankara, 1993.

Emin Ma'luf, "Hamsûne Sene ala Vefâti's-Şidyâk", *Mecelletu'l-Muktataf*, c. 91/III, 1937.

ERKAN, Arif, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük el-Beyan*, Yasin, İstanbul, 2012.

Fuâd Kındîl, *el-Edebu'r-Rihle fi't-Turâsi'l-'Arabî*, Mektebetu'd-Dâri'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, Kahire, 2002.

GEMİ, "Ahmet, Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin", *Doğu Araştırmaları Doğu Dil Edebiyat Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. XVI, 2016.

Geoffroy de Villehardouin, *La Conquête de Constantinople*, Flammarion, Paris, 1969

GÖRGÜN, Hilal, "Rifâ'a et-Tahtâvî", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV.

HATİBOĞLU, İbrahim, “Rihle”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV.

HİTTİ, Philip K., *A Short History of Lebanon*. Macmillan, 1965.

Ḥusnî Maḥmûd Ḥuseyin, *Edebu’r-Rihle ‘İnde’l-‘Arab*, Dâru’l-Endelus, 2. bs., Beyrut, 1983.

Hüseyin Muhammed Fehim, *Edebu’r-Reḥalât*, ‘Âlemu’l-M’arife Dizisi, ty, c. 138.

Ignas J. Kraçkovski, *Târîhu’l-Edebi’l-Cogrâfi el-‘Arabî*, trc. Selahaddin Osman Haşim, Lecnet et-te’lifvet-tercemeven-neşr, 1963.

İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta Tuḥfetu’n-Nuzẓâr fi Ġarâibi’l-Emsâr ve ‘Acâibi’l-Esfâr*, thk. Muhammed ‘Abdi’l-Mun‘im el-‘İryân, Dâr-ı İhyâu’l-‘Ulûm, 1. bs., Beyrut, 1987.

İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi (Rihletu İbn Battûta Tuḥfetu’n-Nuzẓâr fi Ġarâibi’l-Emsâr ve ‘Acâibi’l-Esfâr)*, trc. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ty., I

İbn Cubeyr, *Rihletu ibn Cubeyr*, Dâr ve Mektebetu’l-Hilal, Beyrut, ty.

İbn Faḍlân, *Risâletu İbn Faḍlân*, thk. Sâmi Dehhân, Kahire, ty.

İbn Faḍlân, İbn Faḍlân’ın Seyahatnamesi (*Risâletu İbn Faḍlân*), trc. Ramazan Şeşen, 3. bs., Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012.

İLDEM, Arzu Etensel, “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, *Littera Edebiyat Yazıları*, Aralık 2007, c. 21.

KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “İbn Cubeyr”, *DİA*, İstanbul, 2018, XIX.

KOÇKUZU, Ali Osman, “Sosyal ve Kültürel Hayat Açısından İbn Cubeyr Seyahatnamesine Göre Fırat Havzası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. III, 1990.

KOÇYİĞİT, Tahsin, “İbn Battûta’nın Karadeniz Seyahati Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. IX, S. IV.

MACİT, Yunus, “Seyahatnamelerde Hadis Kültürü: İbn Battûta Örneği”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. VII, S. III.

MADEN, Sedat, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. XXXVII, 2008.

MAGETTİ, Danielle, *Voyage, Le Dictionnaire DuLitteraire*, Presses Universitaires de France, Paris, 2002.

Muhammed İbn S‘uûd el-Hamed, *Mevsû‘atu’r-Rehâlât el-‘Arabîyye ve’l-Mu‘arrabe el-Maḥḥûṭa ve’l-Maḥbû‘a ‘M‘u‘cem Bibliyûcrâfi‘*, Dâru’l-Kutub ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 1. bs., 2007.

Muhammed Rađî Rahman Kasımî, “er-Rihle ve Âdabuha fi’l-Luga Arabiyye”, *Mecelle Dari’l-Ulûm*, Deoband-Hindistan-2013.

Muhammed Mustafa Ziyâde, *Rihletu İbn Cubeyr ve Rihletu İbn Battûta*, el-Ma‘hed el-Ḥalîfi lil Ebḥâşi’l-Mağribiyye, Kahire, 1939.

Nâsır Abdurrezak el-Muvafî, *er-Rihle fi’l-Edebi’l-Arabî*, Kahire, 1999.

ÖRS, Derya, Hicabi Kırlangıç, Ahmet Eryüksel, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Gün, Ankara, 2004.

ÖZTEKİN, Mehmet, *İbn Cubeyr Seyahatnamesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2001.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *İbn Battûta Hayatından Seçmeler*, İstanbul, ty.

Rifâ‘a Râfi‘et-Ṭaḥṭâvî, *Paris Gözlemleri (Tahlîsu’l-İbrîz fi Telḥîsi Bârîz ev el-Divanu’n-Nefis biEyyân-ı Baris)*, trc. Cemil Çiftçi, 1. bs., İstanbul, 1992.

Rifâ‘a Râfi‘et-Ṭaḥṭâvî, *Tahlîsu’l-İbrîz fi Telḥîsi Bârîz*, Muessesetu Hindâvîli’t-Ta‘lîmve’s-Sekâfe, ty.

SAWAİE Muhammed, “Rifâ‘a Râfi‘ Ṭaḥṭâvî ve Modern Arap Edebiyatı Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı”, trc. Şener Şahin, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, c. XIV, S. 2.

SELEK, Celal İkbâl, *İbn Faḍlân ve el-Gırnati Seyahatnamelerinde Türklük ile İlgili Kavramlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2016.

SOYDAŞ Hakan, “Gautier’in İstanbul ve Haşim’in Frankfurt Seyahatnamesi Adlı Eserleri Üzerine Bir Edebî Tür İncelemesi: Gezi Yazısı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. V, 2016.

Süleyman et-Tâcir, ‘*Acâibu’d-Dünyâ ve Kıyâsu’l-Buldân*, thk. Seyf Şâhîn el-Merîḥî, Merkez Zâyidlit-Türâsve’t-Târîḥ, ty.

Şevki Dayf, *er-Rehâlât*, 4. bs., Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, ty.

TİBÎ, Bessam, *Arap Milliyetçiliği*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998.

TODOROV, Tzvetan, *Les Morales de l’histoire*, Grasset, Paris, 1991.

TOGAN, A. Zeki Velidi, İbn Fadlan's Reisbericht. Deytsche Morgenlandische Gesellschaft, Leipzig, 1939.

TURAN, Metin, Kafiye Yinanç, *Kıbatek Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 26-29 Mart, Nevşehir, 2006.

Yâkût el-Hamevî, *M'ucemu'l-Buldân*, Dâru Şâdir, Beyrût, 1977.

YAZICI, Hüseyin, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", *Şarkiyat Mecmuası*, S. IX, 2006.

YAZICI, Hüseyin, Seyahatname, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII.

Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehâle el-Muslimûn fî'l- 'Usûri'l-Vuşta*, Hindevî Kültür ve Eğitim Kurumu, ty.